

Βαρβάρας Κουτάβα-Δεληβοριά, *Ο Γεωγραφικός Κόσμος Κωνσταντίνου του Πορφυρογέννητου, Α΄ Τα «Γεωγραφικά»: Γενικά στοιχεία φυσικής γεωγραφίας, βιογεωγραφίας και ανθρωπογεωγραφίας*, (Βιβλιοθήκη Σοφίας Ν. Σαρίπολου 83) Αθήνα 1991, σελ. 410 και Β΄ «*Η Εικόνα*», *Οι άνθρωποι, οι τόποι και η χαρτογραφική αποτύπωσή τους*, (Περιοδικό ΠΑΡΟΥΣΙΑ - Παράρτημα αρ. 22) Αθήνα 1993, σελ. 652.

Ο όρος «Γεωγραφικά» χρησιμοποιείται στην πολυσέλιδη αυτή διατριβή με την ευρύτερη έννοιά του. Περιλαμβάνει αναφορές γεωγραφικής ένταξης, μετρήσεων, γεωφυσικής ορολογίας, πανίδας, χλωρίδας, καθώς και στοιχεία οικονομικής και πολιτικής γεωγραφίας, όπως παρουσιάζονται στα διάφορα κείμενα του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου. Όλα αυτά συνθέτουν τον Α΄ τόμο της μελέτης, ενώ ο Β΄ τόμος περιλαμβάνει έναν κατάλογο των σχετικών αναφορών με ονόματα τόπων και ανθρώπων, τα οποία παρουσιάζονται κατά αλφαβητική σειρά και συνοδεύονται από σχόλια.

Η μελέτη της Βαρβάρας Κουτάβα-Δεληβοριά αρχίζει με την παρουσίαση του συγγραφικού έργου του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου (σελ. 83-105). Όπως η ίδια δηλώνει, άντλησε το υλικό της «μόνο από κείμενα, που κατά κανόνα είναι αποδεκτό, ότι έχει γράψει ή επεξεργαστεί ο ίδιος ο Κωνσταντίνος». Με μια τέτοια αρχή έχουν αποδελτιωθεί τα εξής έργα: *Έκθεσις της βασιλείου τάξεως, Βίος Βασιλείου, Δίο δημηγορίες του Πορφυρογέννητου, Οι επιστολές του αυτοκράτορα προς τον μητροπολίτη Κιζίκου Θεόδωρο, Περί θεμάτων, Προς τον ίδιον υιόν Ρωμανόν*. Στην εισαγωγή εξετάζονται ακόμη οι πηγές του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου για τα πλούσια γεωγραφικά στοιχεία που περιλαμβάνονται στα έργα του.

Τα πρώτα κεφάλαια αναφέρονται στα στοιχεία φυσικής γεωγραφίας και καταγράφονται σ΄ αυτά οι συσχετισμοί που δίνει ο Πορφυρογέννητος, για να προσδιορίσει κάποια θέση: τα σημεία του ορίζοντα, η απόσταση από τη θάλασσα και η γεωγραφική της σχέση με την Κωνσταντινούπολη. Καταγράφονται επίσης οι προσδιορισμοί για αποστάσεις και οι μονάδες μέτρησης, οι χαρακτηρισμοί μεγεθών και χώρων σε στεριά και σε θάλασσα.

Στη συνέχεια επισημαίνονται οι αναφορές οι σχετικές με την πανίδα και τη χλωρίδα, οι οποίες, όπως δηλώνει και η ίδια η συγγραφέας, συχνά δε συνοδεύονται από ενδείξεις του τόπου προέλευσης του συγκεκριμένου φυτού ή ζώου (σελ. 171).

Τα επόμενα κεφάλαια της μελέτης αναφέρονται στην οικονομική γεωγραφία, σε ιδιοκτησίες, στην καλλιέργεια της γης, στην κτηνοτροφία, στην αλιεία, στην εκμετάλλευση του πλούτου του υπεδάφους, στη βιοτεχνική παραγωγή και στο εμπόριο. Στο κεφάλαιο που αναφέρεται στην πολιτική γεωγραφία καταγράφονται οι όροι που χρησιμοποιεί ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος, για να δηλώσει ομάδες ανθρώπων και εθνική καταγωγή, οι χαρακτηρισμοί των διαφόρων οικισμών, μικρών και μεγάλων, τα ονόματα των διαφόρων διοικητικών μονάδων του Βυζαντινού Κράτους, καθώς και των ξένων κρατών.

Η μελέτη περιλαμβάνει επίσης τους τρόπους χρονολογικού προσδιορισμού στα έργα του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου και ερευνά τις πηγές και την προέλευση των διαφόρων σχολίων που αναφέρονται σε τόπους ή πρόσωπα και περιλαμβάνονται

από το βυζαντινό συγγραφέα στα κείμενά του.

Ο πρώτος τόμος κλείνει με μια γενικότερη εκτίμηση των γεωγραφικών πληροφοριών που παρέχει ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος σε σχέση με τις γεωγραφικές γνώσεις της εποχής του. Η συγγραφέας υποστηρίζει τελικά ότι, παρά την ποικιλία εκφοράς ορισμένων ονομάτων και όρων και παρά τις δυσκολίες της συγκεκριμένης εποχής, η αξία του σημαντικού γεωγραφικού υλικού βοηθάει να αμβλυυνθεί η ευρέως διαδεδομένη άποψη ότι ο Πορφυρογέννητος συνειδητά παρέχει μία πλημελή και ανακριβή πληροφόρηση (Α΄, σελ. 373).

Ο Β΄ τόμος περιλαμβάνει έναν κατάλογο από 1.371 ονόματα ανθρώπων και τόπων, όπως αυτά αναφέρονται στα έργα του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου. Πρόκειται για 262 ονόματα ανθρώπων και 1.109 ονόματα τόπων, η ακριβής τοποθέτηση των οποίων παρουσιάζει συχνά προβλήματα, που η συγγραφέας κατόρθωσε να λύσει κατά τον καλύτερο τρόπο. Κάθε λήμμα αποτελείται από τρία μέρη: όνομα, παραπομπές, στοιχεία γεωγραφικής ταυτότητας. Όταν το ίδιο όνομα αντιστοιχεί σε περισσότερα από ένα αντικείμενα, τότε γίνεται σχετική διάκριση στο αντίστοιχο λήμμα. Π.χ. Αιγαίον Πέλαγος. 1. πέλαγος, 2. θέμα.

Όλα αυτά διευκρινίζονται στην αρχή του Β΄ τόμου, ο οποίος στο κύριο μέρος του περιλαμβάνει τα λήμματα κατά αλφαβητική σειρά και κλείνει με οκτώ χάρτες. Σ' αυτούς χαρτογραφούνται οι τρεις μεγάλες περιοχές, η ιταλική χερσόνησος, η χερσόνησος του Αίμου και η Μ. Ασία (3 χάρτες), δύο περιορισμένοι χώροι, η Βενετία και οι φραγμοί του Δανάπρεως, η Δαλματία χωριστά, και δίνονται τα στοιχεία στρατιωτικής οργάνωσης με άλλους τρεις χάρτες, δηλαδή το Σταδιοδρομικόν, τα άπληκτα και το σύστημα φανών και λαμπάδων. Λεπτομερειακά σχόλια συνοδεύουν αυτούς τους χάρτες.

Η συγγραφέας συμπληρώνει τη μελέτη της με μια πλούσια βιβλιογραφία και πάρα πολλές υποσημειώσεις. Η παράθεση πολλών αποσπασμάτων από κείμενα του Πορφυρογέννητου διευκολύνει την κατανόηση των απόψεών της, αλλά μερικές φορές τα αποσπάσματα αυτά δημιουργούν συντακτικές ανωμαλίες. Π.χ. στη σελ. Α΄ 197 υπάρχει η έκφραση «Το δώρο του προς τον Ιουστινιανό ήταν μυριάδα προβάτων ταῖς χροιαῖς διαλάττουσαν», όπου φυσικά η αιτιατική πτώση θα έπρεπε να αντικατασταθεί από μία ονομαστική.

Η διάταξη του υλικού και οι πολλές υποδιαίρεσεις σε κεφάλαια και υποκεφάλαια προκαλούν συχνές επαναλήψεις κυρίως στον Α΄ τόμο. Π.χ. για τα «βάρια» γίνεται λόγος στη σελ. 170 και 179, ενώ για το γνωστό επεισόδιο με τον πλούσιο Θωμά από τη Λυκανδό που χάρισε πρόβατα στον Ιουστινιανό γίνεται λόγος σε τέσσερα διαφορετικά σημεία (σελ. 162, 186, 197, 344) και για την πλούσια Δανηλίδα από την Πελοπόννησο σε δέκα διαφορετικές περιπτώσεις (σελ. 12, 186-188, 192, 198, 214, 221, 224, 230, 232, 327). Στο κεφάλαιο το σχετικό με τη βιοτεχνική παραγωγή υφασμάτων αναφέρονται όχι μόνο τα είδη υφασμάτων που προσδιορίζονται από τον τόπο παραγωγής ή προέλευσής τους, αλλά και πολλές άλλες πληροφορίες που δεν έχουν καμία σχέση με γεωγραφία (σελ. 221-234).

Τέλος στη σελ. 198, στο κεφάλαιο το σχετικό με την πανίδα, παρατίθεται το απόσπασμα από το έργο του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου «Προς τον ίδιον υἱόν Ρωμανόν» για «ἵππους ευγενείς ν΄» που παρείχαν οι Άραβες στους Βυζαντινούς επί Μωαβιά (21.16), αλλά δε γίνεται μνεία στη λίγο μεταγενέστερη συνθήκη του 686, σύμφωνα με την οποία οι Άραβες ήταν υποχρεωμένοι να παρέχουν «τοῖς Ρωμαίοις καθ' ἑκάστην νομίσματα χίλια καὶ ἵππον εὐγενῆ ἕνα καὶ Αἰθίοπα δοῦλον ἕνα» (22. 12-

12.), δηλαδή 365.000 χρυσά νομίσματα, 365 άλογα και 365 δούλους κάθε χρόνο.

Όλες αυτές οι λεπτομερειακές παρατηρήσεις δεν αναιρούν τη σημασία της μελέτης της κ. Βαρθάρας Κουτάβα-Δεληβοριά, η οποία στο ολοκληρωμένο έργο της παρέχει πλήθος από πληροφορίες και αντιμετωπίζει με μια νέα αντίληψη τις βυζαντινές πηγές.

B. NEPANTZH-BAPMAZH

Βενιζέλου Χ. Χριστοφορίδη, *Ισιδώρου Γλαβά αρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης, Ομιλίες*, τόμος πρώτος, Επιστημονική Επετηρίδα Θεολογικής Σχολής Τμήματος Θεολογίας, Α.Π.Θ., τόμος 1, Παράρτημα αριθ. 6, Θεσσαλονίκη 1992, σελ. 237.

Πρόκειται για μια αξιόλογη επιστημονική μελέτη, με την οποία ο σ. συνεχίζει την προσπάθειά του για την ανάδειξη της προσωπικότητας του αρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης Ισιδώρου Γλαβά (1380-1384, 1386-1396). Ήδη είδαν το φως της δημοσιότητας τρεις σχετικές μελέτες του: α) «Η χειρόγραφη παράδοση των συγγραμμάτων του αρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης Ισιδώρου», *Επιστ. Επετ. Θεολ. Σχ. Παν. Θεσσαλονίκης* 25 (1980) 428-443, β) *Ισιδώρου Γλαβά, Περιστασιακές ομιλίες*, Ε.Ε.Θ.Σ.Π.Θ., τ. 26 (1981), Παράρτημα αριθ. 32, σ. 78, γ) «Ο αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης Ισιδώρος Γλαβάς και τα κοινωνικά προβλήματα της εποχής του», *Ε.Ε.Θ.Σ.Π.Θ.* 29 (1988) 518-590.

Στην παρούσα μελέτη ο σ. ασχολείται με τις Ομιλίες του Ισιδώρου Γλαβά, οι οποίες εκτός από το θεολογικό τους ενδιαφέρον παρουσιάζουν και έντονο κοινωνικό προβληματισμό. Διασώθηκαν πενήντα Ομιλίες του, οι οποίες περιλαμβάνονται σε δύο βιβλία, όπως παραδόθηκαν κυρίως από τους κώδικες Parisinus Gr. 1192 (α' βιβλίο) και Vaticanus Gr. 651 (β' βιβλίο). Τριάντα επτά απ' αυτές ήταν ανέκδοτες, από τις οποίες δεκατρείς (αριθ. κη' - μ') δημοσιεύονται στην παρούσα μελέτη. Έτσι ολοκληρώνεται η έκδοση όλων των Ομιλιών του Ισιδώρου Γλαβά, που περιέχονται στον κώδικα Vaticanus Gr. 651.

Όπως προκύπτει απ' αυτές τις Ομιλίες, ο Ισιδώρος Γλαβάς υπήρξε ένας αξιόλογος λόγιος ιεράρχης, που διακρινόταν για τη ρητορική του δεινότητα, την οποία χρησιμοποίησε με θερμό ζήλο για την πνευματική κατάρτιση του ποιμνίου του. Το κύριο μέλημά του ήταν η επίλυση των καυτών ηθικών και κοινωνικών προβλημάτων της εποχής του προσδίδοντας σ' αυτά και το απαιτούμενο θεολογικό βάθος. Συνδύασε με εξαιρετική επιτυχία την ιστορικοφιλολογική με την αλληγορική μέθοδο ερμηνείας των ευαγγελικών κειμένων και αναδείχτηκε βαθύς γνώστης όχι μόνο της Αγίας Γραφής, αλλά και της ερμηνευτικής παράδοσης των Πατέρων της Εκκλησίας.

Οι δεκατρείς ευαγγελικές περικοπές των Κυριακών, που αναλύονται στις Ομιλίες του, καλύπτουν μια μεγάλη περίοδο του εκκλησιαστικού έτους —από την ΣΤ' Κυριακή του Λουκά (ευαγγέλιο δαιμονισμένου Γαδαρηνών) μέχρι την Κυριακή του Ζαχαρίου— και αναφέρονται: στις θεραπείες του δαιμονισμένου των Γαδαρηνών, της συγκύπτουσας γυναίκας, των δέκα λεπρών και του τυφλού στην Ιεριχώ, στην ανάσταση της θυγατέρας του Ιαείρου, στις παραβολές του καλού Σαμαρείτη, του άφρονου πλουσίου και του μεγάλου Δείπνου, στη γέννηση του Σωτήρος Χριστού, στη βάπτιση του Ιησού στον Ιορδάνη, στην έναρξη του σωτήριου έργου του Κυρίου ημών

Ιησού Χριστού στη Γαλιλαία, στο ερώτημα του πλούσιου νέου για την αιώνια ζωή και στη σωτηρία του Ζακχαίου.

Εκτός από το βαθύ θεολογικό περιεχόμενο οι Ομιλίες του Ισιδώρου Γλαβά παρέχουν και ενδιαφέρουσες ιστορικές πληροφορίες για τα ζωτικά προβλήματα, που αντιμετώπιζε η πόλη της Θεσσαλονίκης στα τέλη του 14ου αιώνα, όπως είναι:

α) η διειρήνηση των κατοίκων της Θεσσαλονίκης κατά την περίοδο πολιορκίας της πόλης από τους Τούρκους (1384-1387), κατά την περίοδο του προνομαϊκού καθεστώτος υποτέλειάς της (1387-1391) και κατά τη βίαιη κατάληψή της από τον Βαγιαζίτ Α' (1391),

β) οι ταραχές που ξέσπασαν στην πόλη εξαιτίας των απαλλοτριώσεων των εκκλησιαστικών και μοναστηριακών κτημάτων, που διενήργησε ο διοικητής Θεσσαλονίκης Μανουήλ Β' Παλαιολόγος με σκοπό την παραχώρησή τους ως πρόνοιες στους στρατιωτικούς,

γ) η σύγκρουση του Ισιδώρου Γλαβά με τον οικουμενικό πατριάρχη Νείλο εξαιτίας της παρέμβασης του τελευταίου σε ζητήματα διαχείρισης των σταυροπηγιακών μονών της εκκλησιαστικής του περιφέρειας, με αποτέλεσμα την παραίτησή του και την καθάρησή του κατά το Σεπτέμβριο του 1384.

Με βάση έμμεσες εσωτερικές ενδείξεις ο σ. χρονολογεί τις Ομιλίες του Ισιδώρου Γλαβά ως εξής: την κη' και τη λ' στον Οκτώβριο και στο Νοέμβριο του 1383 αντίστοιχα, τη λζ' και τη λη' στον Ιανουάριο του 1384 και τις υπόλοιπες τις τοποθετεί στην περίοδο της ενεργού αρχιερατείας του στη Θεσσαλονίκη (1380-1384, 1389-1396).

Στην εισαγωγή της μελέτης παρέχονται ενδιαφέρουσες πληροφορίες για τα έργα του Ισιδώρου Γλαβά με πλήρη αναφορά στους χειρόγραφους κώδικες, όπου μπορεί ο ερευνητής να τα αναζητήσει. Τα κείμενα των δεκατριών Ομιλιών δημοσιεύτηκαν με βάση τον κώδικα Vaticanus Gr. 651, αλλά στο κριτικό υπόμνημα δηλώθηκαν οι υπάρχουσες διαφορές με τα σχετικά κείμενα των άλλων κωδίκων. Ιδιαίτερα σημαντικά είναι τα αγιογραφικά και ιστορικά σχόλια του σ., που διευκολύνουν τον αναγνώστη στην ορθή κατανόηση του κειμένου και στην αναζήτηση παράλληλων απόψεων από τη γραπτή παράδοση των Πατέρων της Εκκλησίας. Το ευρετήριο, που υπάρχει στο τέλος της μελέτης, βοηθά αποτελεσματικά τον αναγνώστη στην αναζήτηση ονομάτων, όρων και εννοιών του κειμένου και είναι ιδιαίτερα χρήσιμο σ' αυτούς που ενασχολούνται με το κήρυγμα.

Η μελέτη αυτή αποτελεί καρπό πολύχρονης και επίπονης έρευνας του σ. σε βιβλιοθήκες της Ευρώπης για την ανεύρεση των έργων του Ισιδώρου Γλαβά, τη συγκριτική τους μελέτη και την υποδειγματική τους έκδοση. Αποτελεί για την ιστορική έρευνα ένα ανεκτίμητο πηγαίο έργο, με γλωσσικό κάλλος και πλούσιο ερμηνευτικό θεολογικό περιεχόμενο. Οι πληροφορίες που παρέχονται για την εκκλησιαστική, πνευματική, κοινωνική, οικονομική και στρατιωτική ζωή της Θεσσαλονίκης είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες και φωτίζουν την ιστορική περίοδο 1380-1396. Ευελπιστούμε ότι ο σ. θα συνεχίσει την αξιόπαινη προσπάθειά του και σύντομα η ιστορική έρευνα θα έχει στη διάθεσή της τα Άπαντα του διακεκριμένου λόγιου ιεράρχη της Θεσσαλονίκης Ισιδώρου Γλαβά.

Ιωάννου Α. Παπαδριανού, *Οι Έλληνες απόδημοι στις γιουγκοσλαβικές χώρες, 18ος-20ός αιώνας*, Θεσσαλονίκη (ΒΑΝΙΑΣ) 1993, σελ. 230.

Ένα σπουδαίο κεφάλαιο της νεότερης ιστορίας των βαλκανικών λαών αποτελεί η μετανάστευση στις διάφορες γιουγκοσλαβικές επαρχίες κατά τους χρόνους της τουρκοκρατίας. Για το ενδιαφέρον αυτό θέμα δεν είχε γραφτεί ως σήμερα καμιά μονογραφία. Μεμονωμένες μόνο ειδήσεις και νύξεις μπορούσε κάποιος να βρει στις μελέτες, οι οποίες αναφέρονταν γενικά στις μεταναστεύσεις στα Βαλκάνια κατά τον 18ο και 19ο αιώνα (Θ. Νάτσινας, D. J. Ρορονιτς, Sl. Γανβιλονιτς, κ.ά.). Το κενό αυτό έρχεται να καλύψει η εργασία του Ιωάννη Παπαδριανού, η οποία στηρίζεται σε ανέκδοτη αρχειακή ύλη και συμπληρώνεται με εκδεδομένη.

Ο συγγραφέας, ο οποίος διδάσκει σήμερα Βαλκανική Ιστορία ως αναπληρωτής καθηγητής στο Τμήμα Ιστορίας και Εθνολογίας του Πανεπιστημίου Θράκης, εργάστηκε στα θέματα αυτά επί δύο δεκαετίες στο Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου της Θεσσαλονίκης και το 1985 δημοσίευσε τη διδακτορική διατριβή του με θέμα: *Οι Έλληνες πάροικοι του Σεμλίνου (18ος-19ος αι.), Διαμόρφωση της παροικίας, δημογραφικά στοιχεία, διοικητικό σύστημα, πνευματική και πολιτιστική δραστηριότητα*, Θεσσαλονίκη 1988 (ΙΜΧΑ, αριθ. 210).

Το νέο βιβλίο, μετά τον Πρόλογο του καθηγητή του πανεπιστημίου Ιωαννίνων Ζ. Ν. Τσιρπανλή (σσ. 9-10) και την *Εισαγωγή* του συγγραφέα (σσ. 11-16), διαιρείται σε τρία μέρη. Στο πρώτο, «Οι εγκαταστάσεις» (σσ. 17-54), παρουσιάζεται η ίδρυση και η εξέλιξη των παροικιών, τις οποίες δημιούργησαν οι Έλληνες απόδημοι (το μεγαλύτερο μέρος των οποίων προερχόταν από τη Μακεδονία και είχαν ελληνική συνείδηση και μάλιστα έντονη) στο γιουγκοσλαβικό χώρο. Στη συνέχεια εξετάζονται τα γιουγκοσλαβικά κέντρα, τα οποία επέλεξαν οι Έλληνες απόδημοι για να εγκατασταθούν και δίνονται στοιχεία για τους τόπους καταγωγής των αποδήμων αυτών. Στο δεύτερο μέρος, «Η δραστηριότητα» (σσ. 55-148), παρουσιάζεται ο οικονομικός βίος, η πνευματική κίνηση και η κοινωνική θέση των Ελλήνων μεταναστών στις διάφορες γιουγκοσλαβικές επαρχίες. Στο τρίτο μέρος, «Προσωπογραφίες» (σσ. 149-165), εξετάζονται ορισμένοι Έλληνες απόδημοι στις γιουγκοσλαβικές χώρες, οι οποίοι είναι πολύ λίγο γνωστοί ή εντελώς άγνωστοι στην ιστορική επιστήμη. Ακολουθεί το *Παράρτημα* (σσ. 167-197), όπου εκδίδονται 24 σερβικά επιτύμβια, που επισήμανε ο συγγραφέας στα κοιμητήρια των πόλεων Ροζάρενατς, Belgrade και Zemun. Τα επιτύμβια αυτά προσφέρουν σημαντικά γενεαλογικά και χρονολογικά στοιχεία, άγνωστα από άλλες πηγές, για ορισμένες ελληνικές οικογένειες, που έζησαν και έδρασαν στον γιουγκοσλαβικό χώρο κατά τον 19ο και 20ό αιώνα. Το βιβλίο περιέχει ακόμη τη *βιβλιογραφία* (σσ. 199-205), με αδημοσίευτες πηγές (σ. 199), με δημοσιευμένες πηγές (σ. 199-200) και με βοηθήματα (σσ. 200-205). Ακολουθεί η *περίληψη* του έργου στην αγγλική γλώσσα, (σσ. 207-209) (καλό θα ήταν να δημοσιευόταν και περίληψη στη σερβική γλώσσα) και το έργο του Ιωάννη Παπαδριανού κλείνει με το *Ευρετήριο* (σσ. 211-230).

Από όσα εκτέθηκαν παραπάνω, νομίζουμε ότι μπορούμε να υπογραμμίσουμε το γεγονός πως οι παροικίες, τις οποίες δημιούργησαν οι Έλληνες απόδημοι στις διάφορες γιουγκοσλαβικές επαρχίες από τα μέσα του 18ου ως τα μέσα του 20ού αιώνα, υπήρξαν αξιόλογες, όχι μόνο για τον αριθμό των μελών τους, αλλά και για την έντονη και πολύπλευρη δράση τους. Οι Έλληνες πάροικοι των γιουγκοσλαβικών χωρών, οι οποίοι ασχολούνταν κυρίως με το εμπόριο, κατόρθωσαν να ανέβουν γρήγορα οικονομικά. Η οικονομική αυτή ευεξία τους βοήθησε να επιβληθούν στην κοινωνία των γιου-

γχοσλαβικών πόλεων και να αποτελέσουν την αστική τους τάξη. Εξάλλου, αξιόλογη ήταν η συμβολή των παραπάνω παροίκων στην πολιτική, στην πολιτιστική και στην πνευματική ζωή, όχι μόνο των γιουγκοσλαβικών περιοχών, αλλά και των άλλων επαρχιών της βορειοδυτικής Βαλκανικής.

Το έργο αποτελεί σημαντική συμβολή στη δραστηριότητα, αλλά και στη βιβλιογραφία του Ελληνισμού της Διασποράς.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΑΠΟΥΛΙΔΗΣ

Αθανασίου Καραθανάση - Αρχιμ. Γεωργίου Τριανταφυλλίδη, *Η Επισκοπική Σύνοδος της Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης (19ος-20ός αιώνας)*, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 140. (Δημοσιεύματα της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, Μακεδονική Βιβλιοθήκη, αρ. 80).

Στο δημιουργικό πλαίσιο προσέγγισης της ιστορίας της Ορθόδοξης Εκκλησίας, αυτού του συνθέτου φαινομένου που αποτελεί οργανικό στοιχείο της ελληνικής ιστορίας και παράδοσης, εγγράφεται η σημαντική αυτή μελέτη για την Επισκοπική Σύνοδο της Μητροπόλεως της Θεσσαλονίκης (Ε.Σ.). Πρόκειται για επιστημονικό έργο που στηρίζεται στις ιστορικές πραγματικότητες και αξιοποιεί τη λογική της ιστορίας. Κυκλοφόρησε λίγο πριν από την εκπνοή του 1994 ως ογδοηκοστό δημοσίευμα της Μακεδονικής Βιβλιοθήκης της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών και είναι καρπός της συνεργασίας του καθηγητή Ιστορίας του Ελληνισμού στη Θεολογική Σχολή του Α.Π.Θ. κ. Αθανασίου Ε. Καραθανάση και του Αρχιμανδρίτη κ. Γεωργίου Τριανταφυλλίδη, ο οποίος διέσωσε τον Κώδικα των Πρακτικών της Ε.Σ. της Θεσσαλονίκης. Αυτά αφορούν την τελευταία περίοδο σύγκλισης της μεταξύ των ετών 1891-1924 επί των μητροπολιτών Σωφρονίου, Αθανασίου, Αλεξάνδρου, Ιωακείμ, Γενναδίου.

Ο Κώδικας είναι ο μοναδικός σωζόμενος, αφού τα πρακτικά των προηγούμενων συνόδων κήκαν στην πυρκαγιά της 22ας Αυγούστου 1890. Το περιεχόμενό του φωτίζει ορισμένες πτυχές από τη λειτουργία ενός μακρόβιου θεσμού της Ορθόδοξης Εκκλησίας, της Ε.Σ. της Μητροπόλεως της Θεσσαλονίκης που διήρκεσε από τον 6ο αιώνα ως το 1924 (τυπική κατάργηση από την πατριαρχική πράξη της 28ης Οκτωβρίου). Ο συγκεκριμένος Κώδικας έχει, επομένως, μεγάλη σημασία ως ιστορική πηγή, την οποία και αναδεικνύει η διάρθρωση της μελέτης. Είναι, εξάλλου, δεδομένη η ενεργός τοποθέτηση της Ε.Σ. στις εθνολογικές και κοινωνικές ζυμώσεις στους κόλπους του χεμαζόμενου μακεδονικού Ελληνισμού και του λοιπού ορθόδοξου κόσμου, υποκειμένη στην εποπτεία πάντοτε του Οικουμενικού Πατριαρχείου της Κωνσταντινούπολης.

Η κρίσιμη για την τουρκοκρατούμενη Μακεδονία και όλη την Ελλάδα περίοδος του Μακεδονικού Αγώνα, της Απελευθέρωσης, του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και της Προσωρινής Κυβέρνησης —Εθνικής Άμυνας— Ελευθερίου Βενιζέλου, της Μικρασιατικής Καταστροφής με τα επακόλουθά της, αντανακλάται στα έγγραφα και τα πρακτικά της Ε.Σ. (μέχρι την απελευθέρωση στα 1912 με ελλειπτικό τρόπο λόγω της τουρκικής κυριαρχίας). Ο αναγνώστης έχει τη δυνατότητα, συνδυάζοντας τις γνώσεις από άλλες πηγές της νεότερης και σύγχρονης ιστορίας της Μακεδονίας να κατανοήσει τη δεινή θέση και το συνεχή αγώνα της Ε.Σ., η οποία ως όργανο με εκκλησιαστικές και

κοινωνικές αρμοδιότητες είχε να αντιμετωπίσει προβλήματα της διοίκησης της Εκκλησίας και των κοινοτήτων (σχέσεις και τριβές μητροπολιτών, επισκόπων, λαϊκών), της παιδείας, της εθνολογικής σύνθεσης και των ξένων προπαγανδιστικών πρωτοβουλιών στη Θεσσαλονίκη και την ευρύτερη Μακεδονία, της διαδοχικής εγκατάστασης προσφύγων από την Ανατολική Θράκη, τη Ρωμυλία και τη Μ. Ασία.

Μετά τον κατατοπιστικό Πρόλογο (σσ. 9-11) ακολουθεί η ημπεριστατωμένη Εισαγωγή («Γενικά για την Επισκοπική σύνοδο της Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης», σσ. 13-18) με την αναγκαία βιβλιογραφία. Παρουσιάζονται στοιχεία για τη σύνθεση και τις αρμοδιότητες της Ε.Σ., όπως και οι μεταβολές αυτών από τον 6ο αιώνα μέχρι το 1924, οπότε συνέβη η κατάργησή της —και όχι η, κατά τους συγγραφείς, αναγκαία ενίσχυσή της στις νέες συνθήκες της εκκλησιαστικής και πολιτικής διοίκησης (σ. 17). Διατυπώνεται, μάλιστα, πρόταση επαναλειτουργίας του θεσμού στα βασικά γεωγραφικά διαμερίσματα της Ελλάδας (σ. 18). Εκτός αυτών, ένα αξιομνημόνευτο γεγονός είναι η εκλογή του μητροπολίτη Θεσσαλονίκης στην περίοδο ακμής του θεσμού (13ος-14ος αι.) από τη Σύνοδο με τη συμμετοχή εκπροσώπων του κλήρου και του λαού.

Στο Κεφάλαιο Α' (σσ. 19-54) εκτίθενται οι «Δραστηριότητες της Επισκοπικής Συνόδου της Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης» από το 1891 ως το 1924, με την απαραίτητη βιβλιογραφική τεκμηρίωση. Οι δυσκολίες στην ταξινόμηση του πολυσήμαντου ιστορικού υλικού ξεπερνιούνται με τη διαίρεση σε ένδεκα ενότητες:

1. Διοίκηση – θέματα διοικητικής οργάνωσης, μόρφωσης του κλήρου, διοικητικές κρίσεις μεταξύ επισκόπων και κοινοτήτων, κρίση της Ε.Σ. στα 1895, το εκκλησιαστικό ζήτημα στη Δουράνη εξαιτίας των Βουλγάρων.

2. Εθνικά θέματα – ξένες προπαγάνδες - συζητήσεις και αποφάσεις της Ε.Σ. μέσα στις δραματικές συνθήκες των τελευταίων δεκαετιών της τουρκικής κατοχής στη Μακεδονία για την αντιμετώπιση της βουλγαρικής εκκλησιαστικής και εθνικιστικής δράσης, αλλά και αυτής των Ουνιτών, των Σέρβων, των Πρεσβυτεριανών. Ίσως είναι μεθοδολογικά χρήσιμη η προσθήκη «Γεγονότα μετά την απελευθέρωση» στον τίτλο, για να ενταχθούν ομαλά οι αποφάσεις μετά τη δολοφονία του βασιλιά Γεώργιου Α' (1913), για την προβληματική σχέση ορισμένων μητροπολιτών της Μακεδονίας προς την Προσωρινή κυβέρνηση του Βενιζέλου (αυτή με διάταγμα συγκρότησε το Εκκλησιαστικό Αρχιερατικό Συμβούλιο, ακολούθησε η αναστολή των εργασιών της Ε.Σ. στα 1917-1922), για τα σχετικά με τους πρόσφυγες γεγονότα.

3. Παιδεία – οι προσπάθειες της Ε.Σ. για την οργάνωση και προαγωγή της στοιχειώδους και της ιερατικής εκπαίδευσης παρά την έλλειψη χρημάτων, καταρτισμένου διδακτικού προσωπικού και σύμπτωσης με τους δημογέροντες, ιδίως στις επαρχίες Κίτρους, Πέτρας, Καμπανίας και στη δοκιμαζόμενη από τη βουλγαρική διείσδυση επαρχία της Πολυανής.

4. Ποιμαντική διακονία – αποφάσεις και κανονισμοί για τα προβλήματα της μνηστείας, που επιδρούσαν στο γάμο και στην οικογενειακή ζωή των χριστιανών. Προώθηση προσφορών σε αγαθοεργίες και προσλήψεις ιεροκληρικών.

5. Κοινωνική κατάσταση – ερμηνείες για την άμβλυση των ηθικών αξιών, την προβληματική ανταπόκριση στα οικογενειακά καθήκοντα και σχετικές αποφάσεις.

6. Δημογραφία – στατιστικά στοιχεία μεταξύ 1891-1892 για τη σύνθεση του πληθυσμού των ορθοδόξων και των αλλοδόξων οικογενειών στις επαρχίες της Μητροπόλης Θεσσαλονίκης, διαφωτιστικά για τις επαρχίες Κίτρους, Καμπανίας, Πέτρας, Πολυανής, Αρδαμερίου.

7. Μονές – στοιχεία για τη λειτουργία 11 μονών στα όρια της Μητρόπολης της Θεσσαλονίκης, για την ενίσχυση των ιερατικών σχολών από τα εισοδήματά τους, για τα προβλήματα της μονής Αγίου Αθανασίου Σφήνισσας.

8. Το ζήτημα των Νέων Χωρών – απεικονίσεις της ρευστότητας στο διοικητικό καθεστώς των απελευθερωμένων περιοχών στα έτη 1912-1913, διατήρηση της υπαγωγής στο Πατριαρχείο ή χειραφέτηση και προσάρτηση στην Εκκλησία της Ελλάδας, διαφωνίες και προβλήματα με την Προσωρινή Κυβέρνηση στη Θεσσαλονίκη.

9. Οικονομία – αναφορές και συζητήσεις για την οικονομική κατάσταση των επαρχιών, των κοινοτικών και σχολικών πόρων, όπως και για την καταγραφή της εκκλησιαστικής περιουσίας.

10. Οικονομική κατάσταση των ιερών – συνεχή διαβήματα από το 1913 ως το 1923 για τη βελτίωση της οικονομικής θέσης των κληρικών.

11. Επιστημονική δραστηριότητα – οι αποφάσεις για την έκδοση του επιστημονικού περιοδικού της Μητρόπολης «Γρηγόριος ο Παλαμής» στα 1917.

Στο Κεφάλαιο Β' (σσ. 55-70) παρατίθενται περιλήψεις των πράξεων της Ε.Σ. Με αυτό τον τρόπο αποδίδεται το κλίμα των εργασιών της Συνόδου. Στο Κεφάλαιο Γ' με τίτλο «Κωδικολογικά» (σσ. 71-72), παρουσιάζονται, χωρίς λεπτομερή περιγραφή, στοιχεία για τη συγκρότηση του Κώδικα των Πρακτικών από τις συνεδρίες της Ε.Σ., συγκεκριμένου από 286 φύλλα. Εντοπίζονται τα χάσματα στη σύγκληση των συνεδριάσεων της Ε.Σ. και οι περίπου 24 διαφορετικοί γραφικοί χαρακτήρες όσων κατέγραψαν το υλικό, όπως και η απώλεια ορισμένων φύλλων του Κώδικα.

Επιπλέον, αιτιολογείται η επιλεκτική δημοσίευση 14 μόνο κειμένων —«πρωτογενείς ειδήσεις»— που άπτονται εθνικών, εκκλησιαστικών, πολιτικών, εκπαιδευτικών ζητημάτων της Μητρόπολης Θεσσαλονίκης και της ευρύτερης μακεδονικής περιοχής. Τα κείμενα αυτά εκδίδονται στο Παράρτημα (σσ. 73-127) με την ακόλουθη σειρά: 22-23-29 Μαρτίου 1891, 14 Ιουνίου 1902, 11 Οκτωβρίου 1901, 14-26 Φεβρουαρίου 1904, 14 Νοεμβρίου 1904, 27 Οκτωβρίου 1911, 8-30 Μαρτίου 1913, 27 (= έγγραφα 12 και 13) και 28 Φεβρουαρίου 1917 (Υπόμνημα της Ε.Σ. προς τον Ελ. Βενιζέλο περί Συγκλήσεως της Ιεραρχίας). Ακολουθεί η εκτενής περίληψη της μελέτης στη γαλλική γλώσσα (σσ. 129-131), η Κυριότερη Βιβλιογραφία (σσ. 133-134) και το Ευρετήριο ονομάτων (σσ. 135-140).

Στην έκδοση συναντώνται διάσπαρτες ενδιαφέρουσες αναφορές στην ιστορία θεσμών της Εκκλησίας, της εκπαίδευσης, της κοινωνίας, οι οποίοι συνέβαλαν στη διαμόρφωση της κοινωνικής ζωής όχι μόνο στη Θεσσαλονίκη αλλά και σε γειτονικές περιοχές, που σήμερα περιλαμβάνονται στα γεωγραφικά όρια της Ημαθίας, της Πέλλας, της Χαλκιδικής, της Πιερίας. Ίσως αυτό αποτελέσει την αιτία για μια επόμενη συνολική έκδοση του Κώδικα, την οποία εμπόδισαν λόγοι τεχνικοί και οικονομικοί, και στην οποία θα πρέπει να περιέχεται ένας χάρτης των επαρχιών της Μητρόπολης της Θεσσαλονίκης. Αναμφισβήτητα η εργασία του καθηγητή κ. Αθ. Ε. Καραθανάση και του Αρχιμ. κ. Γεωργίου Τριανταφυλλίδη αποτελεί συνεισφορά στην ιστορική επιστήμη για την ορθή και νηφάλια προσέγγιση του ιστορικού παρελθόντος.

Γεώργιος Κ. Πατάζογλου, *Ἐγνωστη αὐτοβιογραφία τοῦ Θρακός Ἀρσενίου Ἀφεντούλη, τελευταίου μητροπολίτου Στρωμνίτης*, ἔκδ. Συλλόγου πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων βιβλίων, Ἀθήνα 1995, σελ. 273.

Ὁ Ἀρσένιος Ἀφεντούλης (1869-1934) γεννήθηκε στὸ Μυριόφυτο τῆς Ἀνατ. Θράκης, σπούδασε στὴν Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης (1887-1894), στὴν συνέχεια διετέλεσε ἱεροκλήρικας στὸν Γαλατὰ, γραμματεὺς τοῦ μητροπολίτου Χαλκηδόνος (1896), ἀρχιδιάκονος καὶ ἐπόπτης σχολῶν στὴν Ἐφεσο (1897-1901), ἐπίσκοπος Εἰρηνοπόλεως (1901-1910), μητροπολίτης Στρωμνίτης καὶ Τιβεριουπόλεως (1910)· τὸ 1913 συνελήφθη καὶ φυλακίσθηκε ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους καὶ τὸ ἴδιο ἔτος ἀποχώρησε, μαζὶ μὲ τὸν ἑλληνικὸ πληθυσμὸ τῆς πόλεως, καὶ ἐγκαταστάθηκε στὴν Λάρισα. Τὸ 1914 ἐξελέγη μητροπολίτης Λαρίσης καὶ Πλαταμῶνος καὶ τὸ 1916 διορίστηκε μέλος τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ ἀπὸ τὴν θέση αὐτὴ ἠγήθηκε τῆς ἀντιβενιζελικῆς παρατάξεως. Μετὰ τὴν ἐπανάσταση τῆς Ἐθνικῆς Ἀμύνης τὸ 1917-1918 κρυβόταν στὴν Ἀθήνα καὶ μὲ τὴν ἐπικράτηση τοῦ βενιζελισμοῦ καθαιρέθηκε «ἐπὶ ἀναμείξει» στὴν πολιτικὴ καὶ ἐξορίστηκε στὴν Ἀμοργό, στὴν μονὴ Χοζοβιωτίσσης, τὸ 1919 φυλακίσθηκε ἐπὶ ἓνα μῆνα στὴν Ἀθήνα καὶ τὸν Δεκέμβριο ἐξορίστηκε στὴν Ζάκυνθο, στὴν μονὴ τοῦ ἁγίου Διονυσίου ἀρχικά καὶ τῶν Στροφάδων ἔπειτα. Τὸ 1923 ἀποκαταστάθηκε στὴν μητρόπολη Λαρίσης καὶ πέθανε στίς 26 Δεκεμβρίου 1934. Ἡ ἐνδιαφέρουσα καὶ τραγικὴ πορεία πού συνθέτουν τὰ γεγονότα τοῦ Μακεδονικοῦ Ἀγῶνα, τῶν Βαλκανικῶν Πολέμων καὶ τοῦ Διχασμοῦ καὶ πού συνδέονται μὲ τὸν ἓνα ἢ ἄλλον τρόπο μὲ τὸν Ἀρσένιο ἀναδεικνύεται μέσα ἀπὸ τὴν αὐτοβιογραφία του, τὴν ὁποία ὁ ἐκδότης τῆς καθηγητῆς κ. Γ. Κ. Πατάζογλου βρῆκε πρὸ ἐτῶν στὴν Ἐλευθερούπολη τῆς Καβάλας. Τὸ κείμενο τῆς αὐτοβιογραφίας τοῦ Ἀρσενίου βρισκόταν στὰ κατάλοιπα τοῦ μητροπολίτου Ἐλευθεροπόλεως Σωφρονίου, πού εἶχε διατελέσει καὶ μητροπολίτης Μυριόφυτου (1917-1924). Ἡ αὐτοβιογραφία, πού καταλαμβάνει 120 φύλλα, ἔχει τίτλο «Αὐτοβιογραφία τοῦ σεβασμιωτάτου μητροπολίτου Λαρίσης καὶ Πλαταμῶνος Ἀρσενίου Κ. Ἀφεντούλη, Κωνσταντινουπόλιτου, καὶ τὰ σπουδαιότερα σύγχρονα αὐτῷ ἐκκλησιαστικο-εθνικὰ γεγονότα τῶν ἑλληνορθοδόξων κοινοτήτων Κυδωνιῶν, Κορδελιοῦ, τῆς ἱερᾶς Μητροπόλεως Ἐφέσου, καὶ Στρωμνίτης, Λαρίσης, Ἀθηνῶν, τῶν ὁμωνύμων μητροπόλεων». Στὴν αὐτοβιογραφία του ὁ Ἀρσένιος εἶχε ἐπισυνάψει καὶ ἄλλα κείμενα ἀπὸ τὰ ὁποία μερικὰ συμπεριέλαβε σ' αὐτήν, ὅπως ἐγκυκλίους, ἐπιστολές, μελέτες, ἀποσπάσματα συνεδριάσεων τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, ἀποκόμματα ἐφημερίδων κ.λπ. Ἡ αὐτοβιογραφία γράφτηκε πρὶν τὸ 1920 καὶ φαίνεται ὅτι τὴν τελείωσε στὴν μονὴ Στροφάδων, κατὰ τὸ τελευταῖο ἔτος τῆς ἐξορίας του.

Στὴν παρούσα ἔκδοση ὁ κ. Γ. Κ. Πατάζογλου ἀνασυνθέτει τὰ βιογραφικὰ τοῦ Ἀρσενίου καὶ παρέχει μικρὴ περίληψη ἑνὸς ἐκάστου κεφαλαίου. Τὸ Α' κεφάλαιο καλύπτει τὴν περίοδο 1869-1906, ὅπου ὁ Ἀρσένιος ἀφηγεῖται τὴν οἰκογενειακὴ κατάστασή του, μιλεῖ γιὰ τὴν ἐκπαίδευσή του στὴν Θράκη καὶ τὴν Μικρὰ Ἀσία, τίς σπουδές του, τὴν ἐκλογή του ὡς ἐπισκόπου Εἰρηνοπόλεως, τὴν θητεία του ὡς βοηθοῦ τοῦ μητροπολίτου Ἐφέσου, μὲ ἔδρα τὶς Κυδωνίες, καὶ τὰ προβλήματα πού ἀντιμετώπισε ὁ ἴδιος καὶ οἱ Ἕλληνες ἀπὸ τὴν τουρκικὴ διοίκηση, καθὼς ἐπίσης καὶ τὴν ἀνακήρυξη τῶν Κυδωνιῶν σὲ μητρόπολη (Ἰούλιος 1908). Τὸ Β' κεφάλαιο καλύπτει τὴν περίοδο (1906-1910) ἀπὸ τὴν ἐγκατάστασή του στὸ Κορδελιό ὡς τὴν ἐκλογή του ὡς μητροπολίτου Στρωμνίτης καὶ Τιβεριουπόλεως· στὸ κεφάλαιο αὐτὸ ὁ Ἀρσένιος ἀφηγεῖται τὰ ὅσα συνέβησαν στὸ Κορδελιό ἀναφορικά μὲ τὸ τουρκικὸ Σύνταγμα, τὴν ἐπανά-

σταση τῶν Νεοτούρκων, τὸν ρόλο τοῦ ἰδίου καὶ τοῦ Πατριαρχείου στὴν ἐπικράτηση τοῦ Συντάγματος, τὴν ὀργάνωση τῆς ἑλληνικῆς παιδείας στὸ Κορδελιό κ.ἄ. Δραματική εἶναι ἐδῶ ἡ ἐξιστόρηση ἀπὸ τὸν Ἀρσένιο τοῦ ναυτικοῦ ἀτυχήματος τῆς 17 Σεπτεμβρίου 1908 στὸ λιμάνι τῆς Σμύρνης μὲ πάνω ἀπὸ ἑκατὸν εἰκοσι θύματα, τὰ περισσότερα διακεκομμένοι Ἕλληνες τοῦ Κορδελιοῦ καὶ τῆς Σμύρνης. Στὸ Γ΄ Κεφάλαιο ὁ Ἀρσένιος ἀναφέρεται στὴν ἐκλογή του ὡς μητροπολίτου Στρωμνίτισης τὸ 1910, στὸν ἀγῶνα του γιὰ τὴν στήριξη τῶν Στρωμνιτισιῶν κατὰ τοῦ βουλγαρικοῦ κομιτάτου, τὴν συμβολή του στὴν ἀνέγερση τοῦ ἡμιγυμνασίου, τὴν διενέργεια ἐράνων στὴν Ἀθήνα καὶ τὴν Ἀλεξάνδρεια, στὸν Α΄ Βαλκανικὸ Πόλεμο, τὴν σφαγὴ τριῶν χιλιάδων Ὀθωμανῶν ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους, τίς διώξεις καὶ τοὺς φόβους τῶν Ἑβραίων, τὴν παρουσία στὴν Στρώμνιτσα τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ βουλγαρικοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος· στὴν συνέχεια περιγράφει τὰ γεγονότα τοῦ Β΄ Βαλκανικοῦ Πολέμου μὲ τὸν διωγμὸ τῶν Στρωμνιτισιῶν ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους, τὴν φυλάκισή του, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀπελευθέρωσή του ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸ στρατὸ στῆς 16 Ἰουνίου 1913, τὴν ἐκκένωση τῆς Στρώμνιτσας ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες καὶ τὴν ἐγκατάσταση τῶν κατοίκων τῆς στὴν Θεσσαλονίκη καὶ τὸ Κιλκίς μετὰ τὴν συνθήκη τοῦ Βουκουρεστίου καὶ τὴν πυρόληψη τῆς πόλης ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες κατοίκους τῆς γιὰ νὰ μὴν περιέλθουν οἱ περιουσίες τους στοὺς Βουλγάρους. Στὸ Δ΄ κεφάλαιο ὁ Ἀρσένιος ἀφηγεῖται τὰ γεγονότα τῶν ἐτῶν 1914-1916 μὲ τὴν ἐκλογή του ὡς μητροπολίτου Λαρίσης καὶ Πλαταμῶνος, τὴν βοήθεια πού τοῦ παρέσχε στὴν ἐκλογή του αὐτὴν ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος καὶ ὁ ὑπάσπιστής του Λεβίδης, τίς ἐνεργειές του γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῶν προσφύγων πού ἐφθασαν στὴν Λάρισα μετὰ τὸν Β΄ Βαλκανικὸ Πόλεμο καὶ τίς συνεννοήσεις του μὲ τὸν Ὑπουργὸ Ἐσωτερικῶν Ἐμμ. Ρέπουλη γιὰ τὴν ἐπίλυση προσφυγικῶν θεμάτων. Στὸ Ε΄ κεφάλαιο ὁ Ἀρσένιος μιλεῖ γιὰ τὰ γεγονότα τῆς περιόδου 1916-1917: ἡ ἀφιξὴ του στὴν Ἀθήνα ὡς συνοδικοῦ, τὸ κίνημα τοῦ Βενιζέλου στὴν Κρήτη, ἡ ἔθνικὴ Ἄμυνα στὴν Θεσσαλονίκη, ὁ διωγμὸς τῶν βασιλοφρόνων ἱεραρχῶν, ἡ προσχώρηση συναδέλφων τους στὸ κίνημα τοῦ Βενιζέλου, οἱ ἀντιδράσεις τοῦ Ἀρσενίου καὶ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου κατὰ τῶν βενιζελικῶν μητροπολιτῶν, τὸ «λαϊκὸ» ἀνάθεμα τοῦ Βενιζέλου, τὸ ὁποῖο ὁ Ἀρσένιος θεωρεῖ λαϊκὸ καὶ ὄχι ἐκκλησιαστικὸ, ὁ ρόλος τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν Θεοκλήτου στὰ γεγονότα αὐτὰ, ὁ πρωθυπουργὸς Σπυρίδων Λάμπρος, ὁ ἀποκλεισμὸς τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ τίς δυνάμεις τῆς Entente. Στὸ ΣΤ΄ κεφάλαιο ὁ μητροπολίτης Ἀρσένιος ἀφηγεῖται τὰ γεγονότα τῆς περιόδου 1917-Ἀπρίλ. 1920: παύση καὶ ἔξορία Ἱερᾶς Συνόδου, καθαιρέσεις ἀρχιερέων, πλήρης ἐπικράτηση τῶν βενιζελικῶν στὴν Ἀθήνα, καταδιώξή του ἀπὸ τὸν μητροπολίτη Σισανίου Ἱερόθεο, δίκη στὸ Στρατοδικεῖο Λαρίσης (Ἰούλιος 1918), διαπόμευσή του καὶ ἀθώωσή του, ἐκ νέου σύλληψή του καὶ ἔξορία στὴν Ἀμοργό, συμβίωση μὲ ἑκατὸν εἰκοσι ἀντιβενιζελικοὺς ἀξιοματικοὺς, κατηγορίες τῶν ἀντιπάλων του ὅτι συνεχίζει καὶ ἀπὸ ἐκεῖ τὴν ἀντιβενιζελικὴ δραστηριότητά του, νέα ἔξορία του στῆς Στροφάδες τῆς Ζακύνθου (Μάρτιος 1920). Στὸ Ζ΄ κεφάλαιο ὁ Ἀρσένιος ἀφηγεῖται τὰ συμβάντα κατὰ τοὺς μῆνες Ἀπρίλιο-Ἰούνιο 1920: ἡ ἀσθένειά του στῆς Στροφάδες, οἱ αἰτήσεις του γιὰ χορήγηση ἀδείας, τὰ πιστοποιητικὰ ἰατρῶν, ὅπου ἐπισυνάπτεται ἡ σημεῖωση ὅτι εἶχε παρέλθει ἑξάμηνο μετὰ τὴν ἐκπνοή τοῦ διетуὸς σημαντικοῦ περιορισμοῦ μὲ τὸν ὁποῖο εἶχε τιμωρηθεῖ, ἡ μεταφορὰ του στὴν Ζάκυνθο καὶ ἡ νέα ἀπέλασή του στῆς Στροφάδες.

Ἔτσι κλείνει τὸ κείμενο τῆς αὐτοβιογραφίας τοῦ Ἀρσενίου Ἀφεντούλη, ἓνα κείμενο διάστικτο ἀπὸ πληροφορίες γιὰ τὸν μικρασιατικὸ Ἕλληνισμό, τὴν Μακεδονία, τὸν Διχασμὸ, γραμμμένο μάλιστα ἀπὸ πρωταγωνιστὴ τῶν γεγονότων.

Στήν συνέχεια ο κ. Γ. Κ. Παπάζογλου εκδίδει αυτούσιο τό κείμενο τῆς αὐτοβιογραφίας προβαίνοντας σέ σχολιασμό τῶν σημείων ἐκείνων πού κρίνει ὅτι χρειάζεται γιά τήν διευκόλυνση τοῦ ἀναγνώστη. Στό Ἐπίμετρο ὁ ἐκδότης παραθέτει ἐγκυκλίους, δημοσιεύματα τῆς ἐποχῆς συνδεόμενα μέ τά γεγονότα πού μετέιχε ὁ Ἀρσένιος, ἔγγραφα, πιστοποιητικά διάφορα κ.λπ.

Ὁ ἀναγνώστης θά ἀντιλήφθηκε ἤδη ὅτι πρόκειται γιά μία συγκλονιστική αὐτοβιογραφία πού συνιστᾷ, ταυτοχρόνως, καί μία ἐμμεση πηγῆ, ἐφ' ὅσον ἔχει γραφεῖ ἐκ τῶν πρωταγωνιστῶν τοῦ Διχασμοῦ, γιά τήν δραματική περίοδο 1913-1920. Φυσικά ἀξίζουν θερμᾷ συγχαρητήρια τόσον στόν κ. Παπάζογλου, ὅσον καί στόν Σύλλογο πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων βιβλίων γιά τήν ἔκδοση τοῦ ἐνδιαφέροντος αὐτοῦ κειμένου.

Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

ΑΘ. Ε. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ

Γεώργιος Κ. Παπάζογλου, *Βιβλιοθήκες στην Κωνσταντινούπολη του ΙΣΤ΄ αιώνα*, Κῶδιξ *Vind. Hist. Gr. 98*, Θεσσαλονίκη 1983, σελ. 476.

Ὁ κ. Γ. Παπάζογλου, καθηγητής καί Πρόεδρος τώρα τοῦ Τμήματος Ἱστορίας καί Ἐθνολογίας τοῦ Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης, ἀσχολεῖται ἀπό μακροῦ χρόνου μέ τά βυζαντινά καί μεταβυζαντινά χειρόγραφα, τά προβλήματα τους, τοὺς ἀντιγραφείς (scriptores), τοὺς βυζαντινοὺς λογίους. Ἡ παρούσα ἔκδοση ἀναφέρεται στόν βιενναῖο ἑλληνικό κώδικα 98, πού παραδίδει καταλόγους βιβλιοθηκῶν στήν Κωνσταντινούπολη κατά τόν ΙΣΤ΄ αἰ. Γνωστές μεταβυζαντινές οἰκογένειες, ὅπως οἱ Καντακουζηνοί, οἱ Μαρμαρέτοι, οἱ Σούτζιοι, οἱ Εὐγενικοί, ὁ παπᾶ Βαρήνος κ.ἄ. κατεῖχαν μερικές δεκαετίες, μετά τήν Ἄλωση, ἀξιόλογες βιβλιοθήκες. Μέ τόν κατάλογο τοῦ βιενναίου κώδικος ἀσχολήθηκαν, κατά καιροῦς, διάφοροι ἐρευνητές, μερικοί ἐκ τῶν ὁποίων καί τόν ἐξέδωσαν, χωρίς ὁμως νά ἐπιχειρήσουν νά ταυτίσουν τά ἔργα πού περιέχονται στόν κατάλογο αὐτόν. Τό κενό αὐτό καλύπτει, μέ τήν παραπάνω ἔκδοση, ὁ κ. Γ. Παπάζογλου ἐντοπίζοντας τήν πλειονοψηφία τῶν ἀναφερομένων χειρογράφων μέ ἐξ αὐτοψίας τίς περισσότερες φορές μελέτη τους. Ὁ συγγρ., πρῖν περάσει στήν ἐπιμέρους ἐξέταση τῶν προβλημάτων τοῦ καταλόγου, παρουσιάζει, ὡς εἰσαγωγή, τήν πνευματική καί πολιτική κατάσταση στήν Κωνσταντινούπολη τοῦ δευτέρου μισοῦ τοῦ ΙΣΤ΄ αἰ.: Πατριαρχεῖο, ὀφφικιάλοι, λόγιοι, Πατριαρχική Ἀκαδημία, ἀντιγραφείς, ἰδιωτικές βιβλιοθήκες, ξένοι φιλόλογοι καί θεολόγοι ἀσχολούμενοι μέ χειρόγραφα, πού τελικά μεταφέρουν πλῆθος χειρογράφων στήν Εὐρώπη, διαμάχες Καθολικῶν καί Προτεσταντῶν στήν Κωνσταντινούπολη, τουρκική ἀνοχή σέ ὅλες αὐτές τίς ἐξελίξεις, εἶναι μερικά ἀπό τά θέματα πού συζητεῖ ἐδῶ ὁ συγγραφεύς.

Ἀκολουθεῖ τό πρῶτο κεφάλαιο, ὅπου ὁ λόγος γιά τόν Κώδικα 98 τῆς Βιέννης καί τίς ἰδιωτικές βιβλιοθήκες τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τόν ὁποῖο ὁ κ. Γ. Παπάζογλου περιγράφει ἀναλυτικῶς καί μέ ὄλους τοὺς κανόνες τῆς κωδικολογίας, γιά νά ἀναζητήσει, στήν συνέχεια, τόν χρόνο συντάξεως τῶν καταλόγων πού πρέπει, κατ' αὐτόν, νά ἐγράφη μεταξύ τῶν ἐτῶν 1565-1575 ἀπό τόν πρωτονοτάριο τοῦ Οἴκου-μενικῶν Πατριαρχεῖου Θεοδοῖο Ζυγομαλά καί τόν Μανουήλ Μαλαξό. Ἀκολουθῶς ὁ συγγρ. ἀσχολεῖται μέ τήν μεθοδολογία τῆς καταλογογραφίσεως καί ἐπισημαίνει τήν ἐπιμέλεια τοῦ καταλογογράφου, ἡ ὁποία ἀνταποκρίνεται στοὺς συγχρόνους κανόνες περιγραφῆς χειρογράφων μέ τήν μεθοδική ἀρίθμηση τῶν χειρογράφων ἐνός ἐκάστου

συλλογέα, τήν σημείωση ἀκεφάλων, κολοβῶν ἢ ἑλλίπων κωδίκων, τὰ incipit, τίς μικρο-γραφίες, τήν ἡλικία τῶν κωδίκων κ.ἄ. Στό ὑποκεφάλαιο Μεταφράσεις καί ἑκδόσεις τῶν καταλόγων ὁ συγγρ. μελετᾷ τούς κώδικες πού ἀπέρρευσαν, ἀπό τόν πρωτότυπο κατάλογο, στήν λατινική καί τίς ἀντίστοιχες λατινικές ἑκδόσεις. Στήν ἱστορία τοῦ κειμένου τῶν καταλόγων, πού ἀκολουθεῖ, ὁ κ. Παπάζογλου ἐξετάζει τήν πορεία τῶν καταλόγων εὐθύς μετὰ τήν καταγραφή τους, οἱ ὁποῖοι, περὶ τό 1577, κατέληξαν στήν Γερμανία.

Στό δεύτερο κεφάλαιο ὁ συγγρ. ἐξετάζει τήν βιβλιοθήκη τοῦ «Πατᾶ Κυροῦ Κωνσταντίνου τοῦ Βαρήνου», τὰ βιογραφικά του, τὰ σαράντα τέσσερα χειρόγρατά του, τὰ στοιχεῖα πού ὀδηγοῦν στήν ταύτιση τῶν κειμένων. Στό τρίτο κεφάλαιο ὁ Γ. Παπάζογλου ἐξετάζει τήν βιβλιοθήκη τοῦ «Κυροῦ Ἰακώβου τοῦ Μαρμαρέτου», ὁ ὁποῖος κατεῖχε εἴκοσι δύο χειρόγραφα, τὰ περισσότερα τοῦ 10ου αἰ., γιά νά περάσει, κατόπιν, στά στοιχεῖα γιά τήν ταύτιση τῶν κειμένων. Στό τέταρτο κεφάλαιο ἐρευνᾶται ἡ βιβλιοθήκη τοῦ «Κυροῦ Ἰωάννου τοῦ Σούτζου», τῆς ὁποίας ὁ συγγρ. ἐξετάζει τὰ εἴκοσι τέσσερα χειρόγραφα, ἐκ τῶν ὁποίων σώζεται μόνον ἓνα, ὁ Κώδιξ Μονῆς Βαζελώνος 22, χαρτώος τοῦ ΙΣΤ΄ αἰ. πού εἶχε γραφεῖ ἀπό τόν ἴδιο τόν Σούτζο.

Στό πέμπτο κεφάλαιο ἐξετάζεται ὁ Κατάλογος «a grammatico exhibitus» καί ἡ καταγραφή τῶν χειρογράφων Ραιδεστοῦ —grammaticus, βεβαίως ἐδῶ εἶναι, κατά τόν κ. Γ. Παπάζογλου, ὁ Θεοδόσιος Ζυγομαλάς, ὁ ὁποῖος ἐτοίμασε ἓνα κατάλογο-ἀνθολόγιο διαφόρων βιβλιοθηκῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ ὁποῖος περiviῖχε ἄγνωστα, καί σήμερα, κείμενα. Ὁ κατάλογος τῶν χειρογράφων Ραιδεστοῦ περιέχει ὄλα σχεδόν τὰ ἄγνωστα καί σπάνια χειρόγραφα τοῦ προηγουμένου καταλόγου καί, κατά τόν κ. Παπάζογλου, φαίνεται ὅτι καί αὐτός ἔχει γραφεῖ ἀπό τόν Θεοδόσιο Ζυγομαλά γιά νά ἐξυπηρετήσῃ αἰτήματα Γερμανῶν ἑλληνοστῶν καί ἰδιαίτερως τοῦ Κρονσίου. Ἡ ἐξέταση, πάντως, τῶν χειρογράφων τῶν δύο καταλόγων ὀδηγεῖ τόν κ. Παπάζογλου στό συμπέρασμα ὅτι στήν περίπτωση τοῦ καταλόγου τῶν χειρογράφων Ραιδεστοῦ ὑπάρχει μία νόθα καταλογογράφηση, μολοντί ὁ Ἰθανάσιος Παπαδόπουλος-Κεραμεύς ὑπερασπίζεται τήν ἄποψη ὅτι ὄντως ὑπάρχουν ἢ ὑπῆρξαν τὰ χειρόγραφα αὐτά. Ὁ συγγρ. πάντως παραθέτει συσχετικό πλάνκα τοῦ καταλόγου ἰ grammatico exhibito μέ τήν καταγραφή τῶν χειρογράφων Ραιδεστοῦ καί μέ τήν καταγραφή τῶν ἄλλων ἰδιωτικῶν βιβλιοθηκῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀπ' ὅπου ἀποδεικνύεται: α. ὅτι τὰ χειρόγραφα τοῦ καταλόγου Ραιδεστοῦ εἶναι περιλήψεις τῶν καταγραφῶν τῶν ἀντιστοίχων χειρογράφων τοῦ καταλόγου «παρά τοῦ γραμματικοῦ κατασκευασμένου», καί β. ὅτι ὁ κατάλογος τοῦ γραμματικοῦ καί αὐτός τῶν χειρογράφων τῆς Ραιδεστοῦ παραδίδουν δεκάδες κείμενα πού δέν μᾶς διασώζουν οἱ ἄλλοι κατάλογοι τῶν ἰδιωτικῶν βιβλιοθηκῶν. Στήν συνέχεια ὁ συγγρ. συζητεῖ τὰ προβλήματα πού ὑπάρχουν μέ τὰ χειρόγραφα τῆς καταγραφῆς «γραμματικοῦ - χφφ. Ραιδεστοῦ», γιά τὰ ὁποῖα δέχεται ὅτι κάποτε ἐνδεχομένως νά ὑπῆρξαν στήν Ραιδεστό καί ἀποτελέσαν τήν βάση τῆς καταλογογραφῆσεως· ἀναζητεῖ μάλιστα καί ταυτίζει σειρά χειρογράφων προερχομένων ἀπό τήν Ραιδεστό πού σήμερα βρίσκονται σέ διάφορες ἑλληνικές βιβλιοθήκες. Παρακάτω ὁ συγγρ. ἐπιχειρεῖ νά ταυτίσει τὰ κείμενα τῆς καταγραφῆς «γραμματικοῦ», ἐργασία δύσκολη, ἀφοῦ κατά τό μᾶλλον ἢ ἥττον ἡ καταγραφή τῶν χειρογράφων εἶναι νοθευμένη· τό ἴδιο καί γιά τὰ κείμενα τοῦ καταλόγου Ραιδεστοῦ, γιά τὰ ὁποῖα ὁ συγγρ. παραθέτει ὄλες τίς βιβλιογραφικές πληροφορίες.

Στό ἕκτο κεφάλαιο παρουσιάζεται «Ἡ Βιβλιοθήκη R. Domini Patriarchae Constantinopolitani», πού ὁ κατάλόγός τῆς δέν εἶναι σταχωμένος μέ τόν κώδικα Vind. hist. gr. 98. Ὡστόσο καί ὁ κατάλογος αὐτός, πού, κατά τόν κ. Γ. Παπάζογλου, ἐγράφη ἀπό τόν

καταλογογράφου καὶ τῶν ὑπολοίπων βιβλιοθηκῶν μεταξύ τῶν ἐτῶν 1565-1575, ἀναφέρεται στὴν βιβλιοθήκη τοῦ Πατριάρχου καὶ ἔγινε γιὰ νὰ διευκολύνει τὸν κύκλο τῶν συνεργατῶν του. Ἄξιον σημειώσεως εἶναι ὅτι Πατριάρχες στὴν δεκαετία αὐτὴν ἦσαν δύο ἐξεχόντες λόγιοι: ὁ Μητροφάνης (Ἰαν. 1565-Μάιος 1572) καὶ ὁ Ἱερεμίας Β΄ (1572 καὶ ἔπειτα). Στὴν συνέχεια παρουσιάζονται τὰ χειρόγραφα τῆς Βιβλιοθήκης τῆς R. Domini Patriarchae, πολλὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα μὲ φροντίδα τοῦ Πατριάρχου Μητροφάνους μεταφέρθηκαν ἀπὸ τὸν ἴδιο στὴν Μονὴ τῆς Ἁγίας Τριάδος στὴν Χάλκη· τὰ χειρόγραφα τῆς Χάλκης ἐξετάζει ὁ συγγρ. σὲ εἰδικό κεφάλαιο ἀνασυγκροτώντας, τοιούτοτρόπως, τὴν βιβλιοθήκη τοῦ Πατριάρχου πού σχεδὸν σώζεται ἀκέραιη καὶ σήμερα στὴν μονή, τῆς ὁποίας, σημειωτέον, ὁ Μητροφάνης ὑπῆρξε καὶ ἠγούμενος καὶ ἐκ τοῦ λόγου αὐτοῦ τὰ μετέφερε στὴν μάνδρα τῆς μετανοίας του.

Τὸ ἔβδομο κεφάλαιο εἶναι ἀφιερωμένο στὴν Βιβλιοθήκη «Κυροῦ Ἀντωνίου τοῦ Καντακουζηνοῦ», τοῦ ὁποίου ἐξετάζει τὰ βιογραφικά, τὰ εἴκοσι ἑννέα χειρόγραφα καὶ τὰ δέκα πέντε ἔντυπα παραθέτοντας καὶ τὰ ἀναγκαῖα στοιχεῖα γιὰ τὴν ταύτιση τῶν κειμένων. Τὸ ὄγδοο κεφάλαιο ἀναφέρεται στὴν βιβλιοθήκη τοῦ «Κυροῦ Μανουὴλ τοῦ Εὐγενικοῦ», τῆς γενιάς τῶν Εὐγενικῶν κατὰ πᾶσα πιθανότητα ἐκ τοῦ πλῆθους τῶν χειρογράφων πού ἀναφέρονται στὴν σύνοδο Φερράρας-Φλωρεντίας πού ἐντοπίζονται στὴν βιβλιοθήκη αὐτή. Στὸ ἐπόμενο κεφάλαιο ὁ συγγρ. ἀσχολεῖται μὲ τὰ προβλήματα πού ἀναφέρονται στὴν βιβλιοθήκη «Κυροῦ Μιχαὴλ τοῦ Καντακουζηνοῦ», βιογραφικά τοῦ συλλογέως, τὰ πενήντα ἑπτὰ χειρόγραφα μὲ τὰ συναφῆ προβλήματά τους (ἐκποίησή τους καὶ ἀγορὰ τους ἀπὸ Γερμανοὺς ἐξ αὐτοψίας ἐξέτασή τους κ.λπ.).

Στὸ Παράρτημα ὁ κ. Γ. Παπάζογλου ἐκδίδει in extenso τοὺς Καταλόγους χειρογράφων τῶν ἰδιωτικῶν βιβλιοθηκῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως: ἤτοι τῶν παπᾶ Κωνσταντίνου τοῦ Βαρήνου, Μαρμαρέτου, Ἰωάννου Σούτζου, γραμματικοῦ, Μανουὴλ Εὐγενικοῦ, Ἀντωνίου καὶ Μιχαὴλ Καντακουζηνοῦ, Ραιδεστοῦ, Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου. Ἀκολουθεῖ εὐρετήριο τῶν χειρογράφων πού βρίσκονται στὴν Ἑλλάδα καὶ σὸ ἐξωτερικό.

Αὐτὸ εἶναι ἐν ὀλίγοις τὸ πολὺτιμο βιβλίον τοῦ καθηγητοῦ κ. Γ. Κ. Παπάζογλου, τὸ ὁποῖο, ἐκτός ἀπὸ τὸ καθαρῶς ἐπιστημονικό-τεχνολογικό του μέρος, ἀναδεικνύει τὴν πνευματικὴ κίνηση καὶ ζωὴ στὴν Βασιλεύουσα ἕνα αἰῶνα περίπου μετὰ τὴν ἄλωση. Ἡ κίνηση αὐτὴ δεικνύει τὴν πληθωρικὴ παρουσία λογίων, ἀρχόντων στὴν Κωνσταντινούπολη, οἱ ὁποῖοι κατεῖχαν χειρόγραφα πού διασώθηκαν καὶ πού φυλάσσονταν σὲ διάφορες ἰδιωτικὲς βιβλιοθηκὲς καὶ πού τελικῶς ἀποτελέσαν τὸ ἀντικείμενον τῶν πολλαπλῶν ἐνδιαφερόντων γνωστῶν συλλογῶν χειρογράφων. Τὰ χειρόγραφα, οἱ βιβλιοθηκῆς, οἱ λόγιοι τῆς Βασιλεύουσας ξαναζοῦν στὸ βιβλίον τοῦ Γ. Παπάζογλου ἀλλὰ μαζὶ καὶ οἱ χαμένοι (;) γιὰ τὸν Ἑλληνισμό πνευματικοὶ θησαυροὶ του.

Χρήστου Ξεάρχου, *Ἡ Φούρκα τῆς Ἡπείρου (Ἱστορία - Λαογραφία)*, Θεσσαλονίκη 1987, σελ. 580 [Βραβεῖο Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν].

Ἡ παλαιὰ γενεὰ τῶν διδασκάλων προσέφερε πολλὰ στὸν λαὸ μας καὶ ἡμεῖς οἱ νεότεροι τοὺς ὀφείλομε πολλὰ, γιὰτὶ εἶναι αὐτοὶ πού μᾶς ἐδίδαξαν τὰ πρῶτα γράμματα καὶ διέπλυσαν τὸν χαρακτῆρα μας —ποιὸς ἄρα γε δὲν θυμᾶται μὲ ἀγάπη τὸν

πρώτο δάσκαλό του;— ύστερα, γιατί, και έδω εΐναι τό θέμα μας, πολλοί από αυτούς, πέρα από τήν διδακτική τους ένασζόληση, ασζολήθηκαν μέ τήν έρευνα και καταγραφή τής τοπικής ιστορίας διασζώνοντας, έτσι, πλούσιο και πολύτιμο ύλικό, πολύ χρήσιμο γιά τήν έθνική μας αΐτογνωσία, τό όποιο σέ καιρούς, μάλιστα ιδιαίτερα χαλεπούς, σάν τούς σημερινούς, καθίσταται πολλαπλά χρήσιμο. Τέτοια εΐναι και ή περίπτωση τοϋ κ. Χρήστου Έξάρχου πού συνέγραψε τό όγκώδες αΐτό έργο, ταμείον πληροφοριών γιά τό χωριό του, αλλά και όργανο εργασίας γιά τόν ένδιαφερόμενο και τόν έρευνητή πού άναζητεί παραπέρα συνδέσεις και συνάψεις μέ παρόμοια φαινόμενα και σέ άλλες περιοχές τοϋ νεοελληνικού μας βίου. Τό έργο αΐτό τοϋ κ. Έξάρχου εΐναι έργο ζωής, πού ξεχωρίζει γιά τόν έρευνητικό του χαρακτήρα, αλλά και γιά τήν συναισθηματική-λογοτεχνική, θά έλεγε κανείς, φρότιση πού διαπερνά κάθε του σελίδα. Ό συγγρ. χωρίζει τό έργο του σέ δύο μέρη: Ίστορία και Λαογραφία. Τό πρώτο, ή Ίστορία, διαρθρώνεται σέ έπτά κεφάλαια (σσ. 35-260) και τό δεύτερο, ή Λαογραφία, σέ δώδεκα (σσ. 263-565). Πρώτιστη άρετή τοϋ έργου ή χρησιμοποίηση άρχαιακού ύλικού και ή έπιτόπια συνεπής έρευνα τοϋ συγγραφέα του. Ό κ. Έξάρχου έρεύνησε τά άρχεία τών εκκλησιών τής Φούρκας, τής Μονής τής Κοίμησης τής Θεοτόκου, και, άκόμη, τά μαθητολόγια τών σχολείων της, τά άρχεία τών σωματείων και τών συλλόγων της και άναδίφηση παλαιά έγγραφα (διαθήκες, τίτλους ιδιοκτησίας, συμφωνητικά, φρολογικούς καταλόγους) δέν παρέλειψε, και αΐτό φρονώ ότι εΐναι πολύ βασικό σέ μιάν τέτοιου είδους μελέτη, νά άντλήσει πληροφορίες από τήν πλούσια προφορική παράδοση τής Φούρκας διά στόματος διαφόρων γερόντων Φουρκιωτών. Φυσικά χρησιμοποίησε και τήν σχετική εκδεδομένη βιβλιογραφία.

Άρχικά, και ως ένα είδος εισαγωγής, ό κ. Έξάρχου παραθέτει ένα πλήθος στοιχείων πού βοηθοϋν τόν άναγνώστη νά γνωρίσει τήν Φούρκα και τήν περιοχή της μέσα στην ιστορική της διάσταση: χωριό στά Β.Α. τοϋ νομοϋ Ίωαννίνων πού σινορεύει μέ τήν Δ. Μακεδονία, χτισμένο στόν Σμόλικα και σέ ύψόμετρο 1.500 μέτρων, θεωρούμενο, μάλιστα, ως τό ψηλότερο κατοικημένο χωριό τής Έλλάδας και τών Βαλκανίων, ύπαγόμενο, εκκλησιαστικά, στην παλαιάμη μητρόπολη Δρυΐνουπόλεως, Παγωνιανής και Κόνιτσας και μέ, μάλλον, μειούμενο όλοένα πληθυσμό: 1.800 κάτοικοι τόν 18ο αϊ., 93 τό 1971, 69 τό 1981.

Στό κεφάλαιο γιά τήν ίδρυση και όνομασία τοϋ χωριού ό κ. Έξάρχου μās πληροφορεί γιά τήν πολύ πιθανή ίδρυσή του στά χρόνια τής Ρωμαιοκρατίας και στην άνθηση πού γνώρισε επί Τουρκοκρατίας (περίοδο δηλ. πού βοηθοϋσε τήν ανάπτυξη τέτοιων όρεινων κεφαλοχωριών, άφού οι Ρωμοί κατέφευγαν σέ όρεινούς όγκους γιά νά άποφύγουν τόν Τουρκο δυνάστη), άνθηση όφειλόμενη έν πολλοίς στόν κοινοταισμό και στην εργατικότητα τών κατοίκων της. Ό συγγρ. έξετάζει, άκόμη, τήν συμμετοχή τών Φουρκιωτών στόν άγώνα τής έθνικής άνεξαρτησίας, τά δεινά τής περιοχής από τήν ληστοκρατία και τούς συνεχείς, ως τήν άπελευθέρωση τής Ήπειρου άγώνες τών Φουρκιωτών, τονίζει μέ ιδιαίτερη έξαση τήν συμμετοχή πολλών κατοίκων του στόν Μακεδονικό Άγώνα, στόν Α΄ Μεγάλο Πόλεμο και στην Μικρασιατική Έκστρατεία. Ό κ. Έξάρχου ύπενθυμίζει ότι κατά τόν πόλεμο τοϋ '40, ή περιοχή ύπήρξε από τά θεαματικότερα και σκληρότερα θέατρα τοϋ πολέμου αΐτοϋ και όπου μάλιστα διακρίθηκαν πολλές γυναίκες τής Φούρκας στην μεταφορά τών πολεμοφοδίων —εΐναι οι γνωστές γυναίκες τής Πίνδου. Ό κ. Έξάρχου, πού έβίωσε όλα αΐτά τά γεγονότα τής τραγικής δεκαετίας τοϋ '40, παρέχει μία σειρά πληροφοριών άναφερομένων στην Φούρκα και στην σύνδεσή της μέ τήν Έθνική Άντίσταση, τόν έμφύλιο σπαραγμό, θΐμα τοϋ όποίου ύπήρξε και ή Φούρκα, γιά νά περάσει, κατόπιν, στην άνοικοδόμησή

τῆς τὸ 1950, ἀλλὰ καὶ τὴν μείωση τοῦ πληθυσμοῦ ἕνακα τῆς ἀρξάμενης ἀστυφιλίας. Ἀκολουθεῖ, στὴν συνέχεια, τὸ κεφάλαιο *Θρησκευτικὴ ζωὴ*, ὅπου ὁ συγγρ. ἀναφέρεται στὴν ἱστορία τῆς ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Νικολάου, προσάτη τοῦ χωριοῦ, στὰ ἐξωκκλήσια (Ἅγιος Ἀθανάσιος), στὰ παλαιὰ ἐκκλησιαστικά βιβλία τους μὲ τὴν γραφικὴ ὕλη, ἀλλὰ καὶ ἐνδιαφέρουσες ἐνθυμήσεις τῆς, στὴν Μονὴ τῆς Κοίμησης τῆς Θεοτόκου (12ος μ.Χ., ἀνακαίνιση 18ος αἰ.), στὸν θρύλο τοῦ Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ. Τὸ ἐπόμενο κεφάλαιο εἶναι ἀφιερωμένο στοὺς *λογίους, ἐπιστήμονες, ἐπιχειρηματίες* καὶ γενικά στὴν ἐκπαιδευτικὴ ζωὴ τῆς Φούρκας, στὰ διδασκόμενα μαθήματα, στὶς μεθόδους διδασκαλίας, στὴν γραφικὴ ὕλη, στοὺς οἰκονομικοὺς πόρους, στὶς βιβλιοθήκες, στὰ σχολικὰ κτίρια, στοὺς εὐεργέτες, στὸ διδακτικὸ προσωπικὸ. Ἐνδιαφέροντα εἶναι καὶ τὰ στοιχεῖα γιὰ τοὺς λογίους ἀπὸ τὸ β' μισό τοῦ 19ου αἰ. (διδάσκαλοι, καθηγητές, νομικοί, δημ. υπάλληλοι, γιατροί, δικηγόροι, ἀρχιτέκτονες, δημοσιογράφοι). Τὸ τέταρτο κεφάλαιο κάμει λόγο γιὰ τὰ *Κοινωνικὰ ἔργα, τοὺς εὐεργέτες, τοὺς δωρητές*, μερικοὶ ἀπὸ αὐτοὺς μάλιστα ἦσαν ξενιτεμένοι, ἀλλὰ χρηματοδότησαν κατασκευὴ γεφυριῶν, καμπαναριῶν, δρόμων, μύλων, ἐπιγραφῶν, κρηνῶν. Ἡ *δημογραφικὴ εἰκόνα* τῆς Φούρκας δίδει τὴν εὐκαιρία στὸν συγγρ. νὰ ὀμλήσῃ γιὰ τοὺς μόνιμους κατοίκους, τοὺς μετοικῆσαντες σὲ διάφορους νομούς τῆς χώρας, ἀλλὰ, παράλληλα, καὶ νὰ ἐρευνήσῃ τὶς ἀποδημίες τῶν Φουρκιωτῶν πρὸς τὴν Ρουμανία, τὴν Σερβία, τὴν Ἀλεξάνδρεια τῆς Αἰγύπτου κατὰ τὸν 18ο καὶ 19ο αἰ., καί, ἀργότερα, πρὸς ἄλλες χώρες τῆς Εὐρώπης καὶ τὴν Ἀμερική. Ἐδῶ ὁ κ. Ξεάρχου ἔχει τὴν εὐκαιρία νὰ παραθέσῃ ὀνόματα ἀποδήμων, ἀλλὰ καὶ φουρκιώτικα ἔθιμα καὶ τραγούδια τῆς ξενιτιάς. Στὸ ἕκτο κεφάλαιο ἐξετάζονται τὰ *σωματεῖα, οἱ σὺλλογοι, οἱ ὑλοτομικοὶ συνεταιρισμοὶ* μὲ πρώτη τὴν Φιλεκπαιδευτικὴ Ἀδελφότητα «Ἡ Φούρκα» (ἔτος ἱδρύσεως 1905), πού πολὺ βοήθησαν τὴν ἐθνικὴ καὶ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη τοῦ χωριοῦ. Γιὰ τὴν οἰκονομικὴ ἱστορία τῆς Φούρκας σημαντικὲς εἶναι οἱ πληροφορίες πού παρέχονται στὸ ἕβδομο κεφάλαιο γιὰ τὰ σύνορα τοῦ χωριοῦ καὶ τοὺς δικαστικοὺς ἰγώνες του μὲ τὰ γειτονικά χωριά.

Τὸ δεύτερο μέρος τοῦ βιβλίου εἶναι ἀφιερωμένο στὴν *Λαογραφία*. Στὸ πρῶτο κεφάλαιο ὁ συγγρ. ἀσχολεῖται μὲ τὶς ἐκδηλώσεις τῆς λαϊκῆς ζωῆς: ἀπὸ τὴν ἐγκυμοσύνη τῆς γυναίκας ὡς τὸν θάνατο τοῦ ἀνθρώπου. Περιγράφονται προλήψεις γιὰ τὴν ἐγκυο, τὸν τοκετό, τὴν λεχυία, τὴν ἀκλήρια, τὰ νανουρίσματα, τὴν βάπτισμα, τὰ ὀνόματα καὶ τὰ ὑποκοριστικά, τὴν προξενία, τὰ ἀρραβωνιάσματα, τὸν γάμο. Ὁ λαογράφος καὶ ὁ κοινωνιολόγος ἔχει, πράγματι, πολλὰ νὰ ὠφελῆθῃ ἀπὸ τὰ πρωτότυπα νανουρίσματα (ἐλληνικά καὶ ἐλληνοβλάχικα) πού ἐκδίδει ὁ κ. Ξεάρχου (σσ. 265-281): φυσικά τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὸν γλωσσολόγο, γιατί τὰ ὀνόματα καὶ τὰ ὑποκοριστικά τῶν κατοίκων τῆς Φούρκας εἶναι πολύτιμα γιὰ τὴν δουλειά του. Περιγράφονται, ἐπίσης, ἐδῶ τὰ γαμήλια ἔθιμα καὶ τὰ καθέκαστα τοῦ γάμου πού διαρκεῖ μία ὀλόκληρη ἑβδομάδα. Δέν λείπει καὶ ἡ περιγραφή τῶν δρωμένων στὶς ἰδιαιτερες περιπτώσεις τῆς ἀπαγωγῆς, τοῦ ἀρραβῶνα, τοῦ γάμου χήρων, οἱ σχετικὲς προλήψεις καὶ οἱ παροιμίες γιὰ τὸν γάμο. Τὴν ἴδια μεθοδολογία στὴν παράθεση τοῦ ὕλικου τοῦ ἀκολουθεῖ ὁ συγγρ. καὶ στὰ ἔθιμα τῆς Φούρκας τὰ σχετιζόμενα μὲ τὸν θάνατο καὶ τὴν ταφή, τὰ μνημόσυνα καὶ τὰ τρισάγια, τὰ σαρανταλείτουργα, τὰ εὐχέλαια, τὶς ἐλεημοσύνες γιὰ τὸν νεκρό, τὴν ἐκταφή του, τὴν διάρκεια τοῦ πένθους κ.λπ. Στὸ δεύτερο κεφάλαιο ὁ κ. Ξεάρχου καταγράφει τὰ ἦθη καὶ τὰ ἔθιμα, τὴν διάρκεια τοῦ πένθους κ.ά. Στὸ δεύτερο ἐπίσης κεφάλαιο ὁ κ. Ξεάρχου καταγράφει τὰ ἦθη καὶ τὰ ἔθιμα ὄλων τῶν μνηῶν τοῦ ἔτους καὶ κατὰ περιπτώσεις. Πρόκειται γιὰ μὴν πολύτιμη καταγραφή ἔθιμων πού ἔσβησαν στὴν δίνη τῶν νέων καιρῶν καὶ τὰ ὁποῖα ὁ συγγρ. ἔχει

κατατάξει κατά μήνα, με τίς προλήψεις, τὰ τραγούδια τοῦ μηνός, τὰ λαογραφικά δρώμενα, τίς προλήψεις καί τίς δεισιδαιμονίες, τὰ προγνωστικά, τοὺς χορούς καί τὰ τραγούδια, τίς παροιμίες, τοὺς ἄγιους καί τὴν συναφὴ λατρεία. Στὸ τρίτο κεφάλαιο ὁ κ. Ἐξάρχου ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ τῆς Φούρκας ἀρχίζοντας ἀπὸ τὰ συμφωνητικά πού ὑπέγραψαν ὁ ἰδιοκτήτης καί ὁ πρωτομάστορας, γιὰ νὰ περάσει κατόπιν στὰ ἐργαλεῖα καί τὰ σύνεργα τῶν μαστόρων, τὴν τεχνικὴ τους, ἀλλὰ καί τίς προλήψεις καί τίς δεισιδαιμονίες τοὺς συνδεόμενες μὲ τὴν κατασκευὴ τῶν σπιτιῶν. Εἶναι γνωστοὶ οἱ ξενιτεμένοι Ἕπειρωτες μαστόροι, πού ἔκτισαν μὲ τὴν ἀπαράμιλλη τέχνη τους ἓνα μεγάλο μέρος πόλεων καί χωριῶν τῆς Κεντρικῆς καί Βόρειας, κυρίως, Ἑλλάδας καί ὁ κ. Ἐξάρχου μᾶς δίδει ἓναν κατάλογο ξενιτεμένων μαστόρων, ἐργατῶν καί μαστόρων ἀπὸ τὴν Φούρκα πού δούλεψαν στὴν Κπολη, στὴν Β. Ἡπειρο, στὸ Ἅγιον Ὅρος, στὴν Καβάλα, στὴν Πρέβεζα, στὰ ὄχρωματικά ἔργα τῶν συνόρων τοῦ 1938-40. Χαρακτηριστικά σημεῖα τοῦ κεφαλαίου εἶναι ἓνα συμφωνητικό πού παραθέτει ὁ συγγρ. ἀναφερόμενο σέ κτίσιμο σπιτιοῦ, ἀλλὰ καί ὁ κατάλογος τῶν παλαιῶν σπιτιῶν καί οἰκογενειῶν τῆς Φούρκας μὲ διαίρεση κατὰ συνοικίες (μαχαλάδες) ἔτσι πού ὁ ἀναγνώστης νὰ μπορεῖ νὰ ἀναστηλώσει ψηφί-ψηφί ὅλο τὸ χωριό.

Τὸ ἐπόμενο κεφάλαιο αὐτοῦ τοῦ δευτέρου μέρους τοῦ βιβλίου εἶναι ἀφιερωμένο στὰ γεωργικά ἔθιμα: στίς καλλιέργειες, στὸ βοτάνισμα, στὸ θέρισμα, στὰ προγνωστικά τοῦ καιροῦ καί στὴν ἀλληλεγγύη τῶν Φουρκιωτῶν, στίς ἀγροτικές τους ἐργασίες, στοὺς τρόπους πρόκλησης βροχῆς (ἀρχαία περπερούνα), στίς λιτανεῖες, ἀλλὰ καί στίς διανομές τῶν κοινοτικῶν ἐκτάσεων (τὸ ἔτος 1928). Μὲ τὸ κεφάλαιο αὐτὸ συνδέεται καί τὸ ἐπόμενο γιὰ τὰ κτηνοτροφικά ἔθιμα τῶν Δωδωναίων Βλάχων καί τῶν βορειοηπειρωτῶν Ἀρβανιτοβλάχων σκηνιτῶν κτηνοτρόφων, τὸν χρόνο τῶν μετακινήσεών τους, τὸν μισθὸ τῶν τσομπαναραίων, τὴν κατασκευὴ τῶν κονακιῶν, τὴν ἐπιπλωσὴ τους, τὸν γραφικὸ τρόπο πού ἔστηναν τὸ σχολεῖο τους, τὰ μαθήματά τους· στὸ ἴδιο κεφάλαιο ὁ κ. Ἐξάρχου ὁμιλεῖ γιὰ τοὺς παλαιούς τσελιγκάδες, τὰ καλύβια τους, τίς φορεσιές τους, τὰ ἔθιμά τους, ἀλλὰ καί γιὰ τὰ ζῶα τους, τὰ προϊόντα τους, τίς προλήψεις τους γιὰ τὰ ζῶα. Ἡ οἰκοτεχνία-βιοτεχνία (λαϊκὴ τέχνη δηλ.) εἶναι τὸ θέμα τοῦ ἔκτου κεφαλαίου τοῦ βιβλίου· ἐδῶ ὁ κ. Ἐξάρχου ἀσχολεῖται μὲ τὰ ἀφορῶντα τὴν διαδικασία ἐπεξεργασίας μαλλιῶν καί βαφῶν· στὴν συνέχεια κάμει λόγο γιὰ τοὺς περιώνυμους Φουρκιωτὲς ραφτάδες (τερζήδες) πού μιὰν ἐποχὴ ἔφταναν τοὺς 150 στὴν Φούρκα, γιὰ τοὺς κεντητάδες πού καὶ αὐτοί, ὅπως καί οἱ Φουρκιωτὲς χτιστάδες, γύριζαν σ' ὅλη τὴν Ἑλλάδα —παραθέτει, μάλιστα, ὁ συγγρ. μιὰ σειρά ἀπὸ μουσικὰ τῆς τέχνης τους, μέχρι καί ὀρισμένες ἐκφράσεις τῆς εἰδικῆς γλώσσας τους. Στὸ ἴδιο κεφάλαιο ὁ συγγρ. ἀσχολεῖται μὲ τίς φορεσιές τῆς Φούρκας, γυναικεῖες καί ἀνδρικές, τὰ στολίδια τῆς γυναικειᾶς ἐνδυμασίας, ἀλλὰ καί τὰ χρυσαφικά καί τὰ ἀσημικὰ ἔργα τῶν Φουρκιωτῶν τεχνιτῶν.

Ἡ Μαγικὴ, ἡ Μαντικὴ, ἡ Ἀστρολογία, ἡ Μετεωρολογία ἀναφέρονται στὸ ἕβδομο κεφάλαιο· ἐδῶ ὁ συγγρ. ἀσχολεῖται μὲ τὴν βασκανία καί τὸ ξεμάτιασμα, τὰ ποικίλα γιατροσόφια γιὰ σωματικά καί ψυχικά πάθη, τὴν μαντικὴ ἐρμηνεία πού προέρχεται ἀπὸ διάφορα φυσικὰ φαινόμενα, τὴν ἀριθμομαντεία, τὴν ὄνειρομαντεία, τὴν ἀστρολογία καί τὴν μετεωρολογία. Ἡ λαϊκὴ ἱατρικὴ μὲ τὰ γιατροσόφια τῆς ἤκμασε στοὺς περασμένους αἰῶνες στὴν ἑλληνικὴ ὑπαιθρο καί φυσικὸ ἦταν ἡ Φούρκα νὰ μὴν ἀποτελέσει ἐξάιρεση —ὅλα τούτα τὰ φάρμακα, τὰ γιαιτρικά, τὰ θεραπευτικά, τὰ βότανα τὰ γνωρίζουν οἱ πρακτικοὶ γιαιτροὶ τῆς Φούρκας καί μὲ αὐτὰ γιάτρευαν τίς διάφορες ἀσθένειες πού παραθέτει ὁ κ. Ἐξάρχου στὸ ὄγδοο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου του. Στὸ ἕνα-τὸ κεφάλαιο, μικρὸ συγκριτικὰ μὲ τὰ ἄλλα, ὁ συγγρ. παραθέτει δύο παραμύθια τῆς

Φούρκας έτσι πού του διηγήθηκαν δύο γέροντες του χωριού. Τά δέκατο, ένδέκατο και δωδέκατο κεφάλαια είναι αφιερωμένα στά τοπικά παιγνίδια, στίς λαϊκές παροιμίες και στά αινίγματα αντίστοιχα· πρόκειται για μικρά, και δτήν περιπτωση αυτήν, κεφάλαια, αλλά μέ πρωτότυπο και ένδιαφέρον ύλικό. Τό βιβλίο κλείνει μέ βιογραφικό σημείωμα του συγγρ. και μέ παράθεση τής βιβλιογραφίας.

Γενικά έχουμε, μέ αυτό τό βιβλίο του κ. Χ. Έξάρχου, μία λαμπρή και υποδειγματική ιστορία ενός έλληνικού χωριού: μία κατάθεση ύλικού συνδεδεμένη και μέ άλλες εκφάνσεις τοπικές και πολιτισμικές. Πρόκειται για μιάν εργασία πολύ χρήσιμη στόν ιστορικό, στόν λαογράφο, στόν κοινωνιολόγο, στόν ιστορικό του δικαίου, στόν κάθε φιλόστορα, μία μονογραφία πού γράφτηκε μέ αγάπη και έξαιρετική επίμελεια, γι' αυτό και δίκαια τιμήθηκε και βραβεύθηκε από τήν Άκαδημία των Άθηνών.

Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

ΑΘ. Ε. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ

Τό μοναστήρι του Τιμίου Προδρόμου («Σκήτη Βεροίας»), Πρακτικά Δημερίδας, Έκδοσις τής Έρεās Μητροπόλεως Βεροίας και Ναούσης, Άρ. Σειράς 25, Βέροια 1994, σελ. 262.

Στίς 27 και 28 Μαρτίου 1993 ή Έερά Μητρόπολις Βεροίας και Ναούσης και ή Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βεροίας όργανωσαν έπιστημονική διημερίδα αφιερωμένη στό όνομαστό μοναστήρι του Τιμίου Προδρόμου Βεροίας. Πολύ ένωρίς, συγκριτικά μέ άλλα συνέδρια, χάρη στην φιλότιμη προσπάθεια των όργανωτών του, αλλά και χάρη στην χορηγία τής Μητροπόλεως κυκλοφορήθηκαν και τά πρακτικά. Ό μακαριστός γέρον Βεροίας Παύλος, πού βοήθησε όσο κανείς άλλος, δέν ζούσε πιά μέ τό τέλος τής εκδόσεως, γι' αυτό και οι άρμόδιοι του συνεδρίου αφιέρωσαν στην μνήμη του τήν παρούσα έκδοση. Η ζωή του μακαριστού Παύλου ήταν μάλλον βραχεία, αλλά τό έργο του πλούσιο· πέθανε σε ήλικία μόλις 64 έτων (1929-1993). Προλογικώς έξηγείται γιατί αφιερώνεται ή έκδοση στην μνήμη του, άκολουθει τό πρόγραμμα τής διημερίδας, ή προσφώνηση του κυρού Παύλου κατά τήν έναρκτήρια συνεδρία, ό χαιρετισμός του Προέδρου τής Έφορείας τής Δημόσιας Κεντρικής Βιβλιοθήκης τής Βεροίας κ. Γ. Χ. Χιονίδη και άκολουθούν οι δημοσιεύσεις των εισηγήσεων.

Ό καθηγητής του Α.Π.Θ. πρωτοπρεσβύτερος κ. Θ. Ζήσης μίλησε για τόν άγιο Γρηγόριο τόν Παλαμά πού τόν συσχετίζει μέ τόν άπόστολο Παύλο, παρακολουθει τήν παρουσία του στην Βέροια, τήν διδασκαλία του και τίς προεκτάσεις τής στην σημερινή πραγματικότητα στην σχέση Εύρωπαϊκός Διαφωτισμός και Όρθόδοξος Φωτισμός. Άκολουθει ή εισήγηση του π. Πορφυρίου, Σιμωνοπετρίτου, ό όποιος άσχολήθηκε μέ τούς μεγάλους γέροντες τής Σκήτης από τόν 140-170 αι.: τόν Γρηγόριο Παλαμά, τόν Άθανάσιο, τόν άγιο Διονύσιο τόν έν Όλύμπω, τόν άγιο Θεωνά Θεσσαλονίκης, τόν Καλλίνικο έερομόναχο και διδάσκαλο. Ό καθηγητής του Α.Π.Θ. Κ. Β. Φανουργάκης άνεζήτησε τόν χρόνο άσκήσεως του άγίου Γρηγορίου Παλαμά στην σκήτη του Τιμίου Προδρόμου Βεροίας μέσ' από τίς πηγές: κατ' αϊτόν ό Γρηγόριος ό Παλαμάς έμεινε στην σκήτη πέντε χρόνια από τό 1326 ως τό 1331, όποτε άνεχώρησε για τόν Άθωνα.

Ό καθηγητής του Α.Π.Θ. κ. Γ. Α. Στογιόγλου μίλησε για τό ένδιαφέρον του επισκόπου Καμπανίας Θεοφίλου για τήν μονή του Τιμίου Προδρόμου (Σκήτη) Βε-

ροίας: ὁ καθηγητὴς παραθέτει συναφεῖς πληροφορίες ἀπὸ ἐγκύκλια γράμματα ὑπὲρ τῶν Προδρομιτῶν πνευματικῶν, τὴν ἀλληλογραφία του μαζί τους, τὴν ἀλληλογραφία τῶν Προδρομιτῶν μὲ κοινοτάρχες τῆς Κολακιάς, τὴν συμπαράστασή του στὸν ἡγούμενο Γεράσιμο, τὴν κἀρα τοῦ ἁγίου Κηρύκου καὶ τέλος παραθέτει τὰ συναφῆ κείμενα στὸ παράρτημα. Στὴν συνέχεια ὁ κ. Κ. Π. Χαραλαμπίδης, καθηγητὴς τοῦ Α.Π.Θ., ἀνέλυσε τὴν παράσταση τῆς Κοίμησης τῆς Θεοτόκου στὸ παρεκκλήσιο Μεταμόρφωσης Σωτήρα τῆς Μ. Τιμίου Προδρόμου στὴν περιοχὴ τοῦ Ἑλίου· πρόκειται γιὰ αἰσθητικὴ ἀνάλυση βασισμένη στὴν θεολογία τοῦ φωτός τῆς παλαιολογίου περιόδου.

Ὁ μακαρίτης πιά λαμπρὸς ἐρευνητὴς τῆς βυζαντινῆς Βεροίας Σωτήριος Κ. Κίσσας († Αὐγ. 1994) ἐξέτασε τὸν μοναχισμό στὴν σκῆτη Βεροίας στὰ βυζαντινά χρόνια καὶ βασιζέται στὸν δόιο Ἀντώνιο τὸν νέο καὶ τὴν σκῆτη τῆς Βεροίας. Ὁ Ἀντώνιος ἐξῆσε στὸ δεύτερο μισό τοῦ 10ου αἰ. ἢ στὶς ἀρχές τοῦ 11ου αἰ. καὶ ὑπῆρξε ὁ πρῶτος ἀναχωρητὴς στὴν περιοχὴ τῆς Σκήτης τῆς Βεροίας πού ἐπηρέασε τὸν μοναχισμό, τὴν ἀγιολογία, τὴν τέχνη στὴν Βεροία. Ὁ κ. Παῦλος Πυρινός, καθηγητὴς-λυκειάρχης, παρουσίασε Ἀνέκδοτα στοιχεῖα γιὰ τὴ μονὴ Τιμίου Προδρόμου (1825-1922) ἀναφερόμενα στὴν πνευματικὴ, οἰκονομικὴ, ἐθνικὴ ζωὴ τῆς. Ὁ νέος ἐπιστῆμων κ. Σ. Α. Πασσαλίδης ἀσχολήθηκε μὲ τοὺς ἁγίους πού συνδέθηκαν μὲ τὴ σκῆτη Βεροίας καὶ τὴν Μ. Τιμίου Προδρόμου: ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς, ὁ Διονύσιος ὁ ἐν Ὁλύμπῳ, ὁ Θεωνᾶς, ὁ Ἀντώνιος ὁ Νεὸς ὁ Βεροιώτης, ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος ὁ Μετεωρίτης, ὁ δόιο Νικάνωρ ὁ συνασκητὴς τοῦ ὁσίου Διονυσίου, ὁ δόιος Θεοφάνης ὁ Νεὸς, ὁ ἅγιος Κοσμάς ὁ Αἰτωλός. Ὁ ἐπίσης νέος ἐπιστῆμων κ. Ἀπ. Φ. Κραλίδης παρουσίασε, μὲ τὴν σειρά του, τὴν Μονὴ στὰ πλαίσια τοῦ ἐρευνητικοῦ προγράμματος τοῦ Κέντρου Βυζαντινῶν Ἑρευνῶν. Ἕνας ἀκόμη νέος ἐρευνητὴς, ὁ κ. Δ. Α. Παπάκης, ἐξέτασε ἡγουμένους καὶ ἀδελφούς τῆς Μονῆς κατὰ τὴν Τουρκοκρατία καὶ ἀσχολήθηκε μὲ βιβλιογραφικὸ σχολιασμό τῶν πηγῶν πού ἀναφέρονται σὲ ὀνομαστὲς προσωπικότητες τῆς Μονῆς παραθέτοντας καὶ ἀνέκδοτα στοιχεῖα γι' αὐτοὺς. Ἡ ἀρχιτέκτων-πολεοδόμος κ. Ἀναστασία Μ. Πάπαρη ἀνέλυσε τὴν Μονὴ Τιμίου Προδρόμου ἀπὸ ἀρχιτεκτονικὴ ἄποψη (ἀποτύπωση - ἀνάλυση - τεκμηρίωση)· μία θαυμάσια μελέτη συνοδευόμενη ἀπὸ σχέδια, ἀποτυπώσεις, φωτογραφίες τῆς Μονῆς πού διευκολύνουν τὸν ἀναγνώστη νὰ γνωρίσει καλύτερα τὴν πορεία τῆς μὲς στὸν χρόνο.

Ὁ καθηγητὴς τοῦ Α.Π.Θ. κ. Γ. Μαντζαρίδης ἐκλείσε τὴν διημερίδα μὲ μία ὁμιλία πού συνόψιζε τὸ πνευματικὸ κλίμα τῆς ἐποχῆς, ἤτοι τὴν κοινωνία μὲ τὸν Θεὸ κατὰ τὸν ἅγιο Γρηγόριο τὸν Παλαμᾶ.

Αὐτὸς ἦταν ἐν ὀλίγοις ὁ τόμος τῶν Πρακτικῶν γιὰ τὴν διημερίδα τὴν ἀφιερωμένη στὴν Σκῆτη τῆς Βεροίας, τοῦ Τιμίου Προδρόμου. Θὰ ἄξιζε νὰ σημειώσουμε τὴν θαυμάσια ἐκδοσὴ πού ὀφείλεται βεβαίως στοὺς καλοὺς ἐκδότες καὶ στὴν γενναιοδωρὰ τῆς Μητροπόλεως Βεροίας, Ναούσης καὶ Καμπανίας.